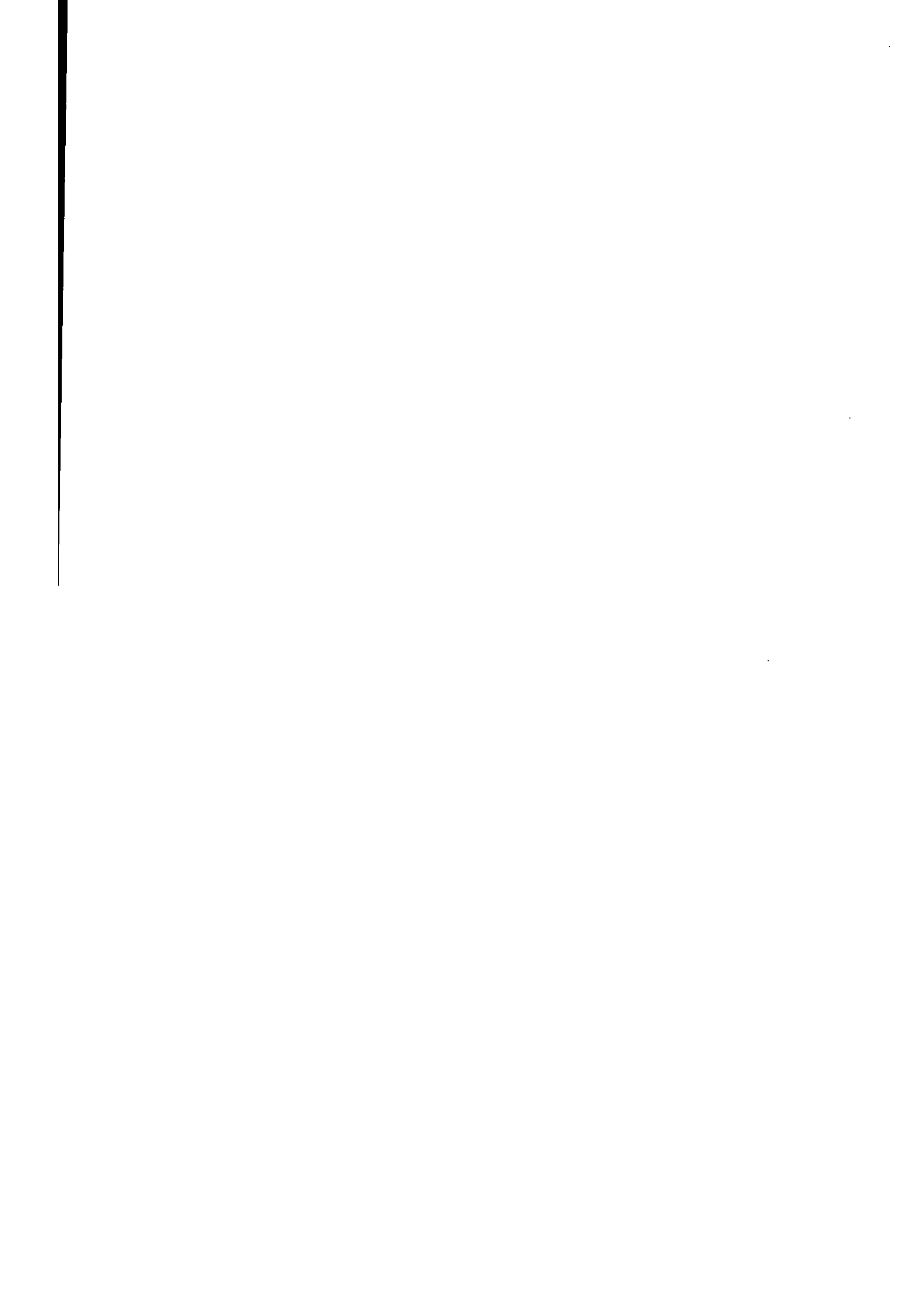

BINGEHÊN GRAMERA KURDMANCI

Celadet Alî Bedir-Xan

NÛDEM

BINGEHÊN
GRAMERA
KURDMANCÎ

Celadet Alî Bedir-Xan

Weşanên NÛDEM

Weşanên NÛDEM: 5
Bingehên Gramera Kurdmancî
Çapa Yekem 1994

© Weşanên Nûdem
Pergala berg û rûpelan: Nûdem
Wêneya bergê: C Bedir-Xan, ji M. Uzun
ISBN: 91-88592-04-9

ÇEND GOTIN

Firat CEWERÎ

Ez di sala 1987'an de ji Swêdê çûbûm Sûriyê û li Baniasê bûbûm mêvanê kevaniya Mîr Celadet Bedir-Xan , Rewşen Xanimê. Min li ba wê mêvandariyeke kurt, lê xweş, şên û bêhempa buhurandibû. Wê ji min re behsa kovara HAWAR'ê, behsa nivîskar û hevkarên kovarê û behsa xwedî û berpirsiyarê kovarê Mîr Celadet Bedir-Xan kiribû. Wê ev pirtûka ku di derheqa "Bingehên Gramêra Kurmancî" de ye û ji aliyê kurdekî binxetê, bi navê Kurê Merxê hatiye berhevkirin , ji bo ku ez wê çap û belav bikim, dabû min. Min jî jê re soz dabû ku em ê vê berhema hêja çap bikin û bi alîkariya vê pirtûkê di aliyê rastnivîsandin û rastbikaranîna zimanê kurdî de nivîskar û xwendevanên kurd haydar bikin.

Ev berhema hêja ji xebatên Celadet Bedir-Xan pêk hatiye û hemû rêz bi rêz di kovara HAWAR'ê de hatiye weşandin. Lê herçiqas ev xebata ku di vê pirtûkê de hatiye civandin, berê hatibe weşandin jî, dîsan em biyanîyên wan in û em niha ji gelek tiştan bêtir hewcedarê wan in û kêmasiya berhemên bi vî celebê dikişînin. Ev deh-panzdeh salên ku di aliyê hişyarbûna gelê kurd de bûne gavên berbipêş, di aliyê

ziman û edebiyata kurdî de jî her wilo bûye. Edebiyata kurdî di van deh-panzdeh salên dawî de gavên baş avêtine; helbestkar, çîroknivîs, romannivîs û zimanzanên jîr û jêhatî gihandiye. Lê herçiqas edebiyateke kurdî ya nivîskî pêk hatibe jî, sed heyf û mixabin ku xwendevanên kurd kêm in. Gazina piraniya xwendevanan jî ji nezanî û giraniya zimanê kurdî tê. Rast e, heta niha kurdan ji ber mecalên siyasî wext nedîtine ku bi ziman û edebiyata xwe dakevin. Gava zimanek nekeve warê nivîsandinê, ew ziman ji hin ve neyê jibîrkirin û winda nebe jî, teng û qels dimîne, tenê zimanê sohbet û gotûbêja rojane dimîne. Lê bi saya serê Celadet Bedir-Xan, zimanê kurdî ku yek ji zimanên dinyayê yê herî kevin e, îro dibe zimanekî edebî, pê berhemên nûdem têne nivîsandin. Digel ku me gramer û rastnivîsandina zarê kurmancî ya Celadet Bedir-Xan ji xwe re kiriye armanc û em bi wê dinivîsîn jî, mixabin ku ev xebatên hêja yên alim û zimanzanê me bi girseyî negihîştine gelê me. Em hêvîdar in ku em ê bi çapkirina vê berhema nemir şûneke vala dagirin û bi vê munasebetê alimê xwe di sedsaliya bûyina wî de careke din bi bîr bînin.

Ji bo danasîna Celadet Bedir-Xan û xebatên wî jî, me ji Mehmed Uzun - ku ji mêj ve ye li ser malbata Bedir-Xaniyan dixebite- daxwaza pêşgotinekê kir. Em hêvîdar in ku wê bi qasî berhemê pêşgotin jî bala we bikişîne.

PÊŞGOTIN

Mehmed UZUN

CELADET ALÎ BEDIR-XAN Û XEBATÊN WÎ YÊN LI SER ZIMAN

Îsal sedsaliya nivîskar, rojnamevan û zimanzanê kurd Celadet Alî Bedir-Xan e. Herwekî ku tê zanîn, Celadet Alî Bedir-Xan berhemên edebî û ilmî anîne pê û ji bo parastina ziman û edebiyata kurdî gelek tişt kirine. Li gelek aliyên cîhanê, lêger û nivîskar îro bala xwe didin ser xebatên vî nivîskarê hêja û li xebatên wî yên edebî, zimanzanî û tarîxî hûr dibin.

Xebatên Celadet Alî Bedir-Xan, nemaze ji bo kurdên Sûriyê û Tirkiyê, ango ji bo kurdên ku bi kurmanciya bakur dipeyivin, pir girîng in. Eger wî ev xebat neaniyana pê û ew îro di destên me de nebûna, heye ku kurdên Sûriye û Tirkiyê, di warê xwendin û nivîsîna zimanê xwe de, îro, di nav zehmetî û dijwariyeke hîn mezintir de bûna.

Meriv dikare xebatên Celadet Alî Bedir-Xan (tevî yên birayê wî Kamuran Alî Bedir-Xan, 1895- 1978) yên li ser parastin û pêşvebirina edebiyat û zimanê kurdî, bi kurtebirî, weha bîne zimên: Zimanê kurdî ji tûpên erebî bi dûrxistin û kurdî bi tûpên latînî nivîsîn û ji bo vê yekê jî alfabekeke bi rêk û pêk pêkanîn; standartên zimanê nivîskî yên kurdî cih bi cih kirin û ji bo vê yekê jî rêzimanekî têkûz pêkanîn û di ser van hemû pêkanînan re jî bi alîkariya kovarên ku wî diweşandin, zimanê edebî û nivîskî pêşve birin.

Di welatên din de, xebatên weha giran û fireh ji aliyê akademî, enstîtu û zanîngehan tên pê. Lê belê, ji ber ku kurd ne xwedandewlet in û ji mueseseyên weha bêpar in, merivekî û hevalên wî bi van xebatan rabûn. Hem jî digel zehmetî û dijwariyên pir mezin û bi îmkanên pir kêm. Ev bûyer bi serê xwe, bûyereke balkêş e. Jiyana Celadet Alî Bedir-Xan li ser riya xebat û têkoşînê derbas bû. Wî her dil kir ku armancên xwe bîne pê. Wî li dijî bi sedan, hezaran dijwariyên hem rojane û hem jî aborî, siyasî, fikrî, çandî şer kirin.

MALBATA WÎ

Bêguman malbata ku ew jê dihat, perwerî û terbiya ku wî wergirtibû û tiştên ku ew jiyabûn di xebatên wî de roleke mezin lîstin. Malbata Celadet Alî Bedir-Xan di tarîxa Kurdistanê de roleke ewçend mezin û girîng lîstîye ku gava meriv tiştên ku vê malbatê û endamên wê kirine û anîne pê, nebîne, yan jî lê hûr nebe, meriv nikare tarîxa Kurdistanê baş fahm bike. Herweha meriv nikare wê baş binivîse jî... Nemaze ji 1840'an û vir ve, endamekî yan jî endamine vê malbatê di hemû bûyerên siyasî, civakî û çandî yên Kurdistanê de rolên girîng lîstine.

Yek ji mîrekiyên herî mezin yên Kurdistanê, mîrekiya Cizîra Botanê, bi sedsalan, ji aliyê vê malbatê ve hatiye îdarekirin. Mîrê herî dawî yê Cizîra Botan Mîr Bedir-Xan Paşa ku malbat navê xwe jê wergire, di destpêka 1840'an de, li dijî dewleta Osmanî serî hilda. (1) Lê belê, serîhildan bi ser neket û Mîr Bedir-Xan, tevî malbata xwe ya pir mezin û fireh, hat surgûnkirin. Pêşî ber bi Stembolê û ji wê derê jî ber bi girava Girîtê ku hingê di bin destê dewleta Osmanî de bû. Sala 1868'an, Mîr Bedir-Xan li Şamê wefat kir. Malbata wî fireh, jin û zarokên wî pir bûn. Ew ewçend pir bûn ku kes baş nizane ka ew çiqas bûn. Li gora serekesker (zabit) M. Noel 90 zarok; li gora diplomat Trotter 40 law û 14 keç; li gora Elp Hinston 65 zarokên wî hebûn. (2) Li gora Halil Nadir Kutluk jî ji 34 jinan 99 zarokên wî hebûn. (3)

Neviyê Mîr Bedir-Xan Paşa û birayê biçûk yê Celadet Alî Bedir-Xan, Kamuran Alî Bedir-Xan jî di vî warî de weha dibêje: "Li gor gotinan 99 zarokên bapîrê min hebûne... Lê ev tişt baş tê zanîn; gava wî wefat kir, 21 law û 21 keçên wî dijiyan. Min bi xwe 15-16 mam û ewçend jî metên xwe nasîn." (4)

Piraniya zarokên Bedir-Xan Paşa jî dan ser şopa bavê xwe û di tevgera neteweyî ya kurdî de rolên girîng wergirtin û lîstin. Ji zarokên wî Osman û Husên (herdu jî paşa bûn) serîhildana kurd ya 1878'yî îdare kirin. Husên Bedir-Xan di sala 1910'î de hate bidarve kirin. Lawekî din yê Mîr Bedir-Xan, Mîthet Bedir-Xan jî serokatiya serîhildana 1889'î kir û bi dû re jî, di sala 1898'î de li Misrê rojnama yekemîn ya welatê Kurdistanê weşand. (Navê rojnamê jî Kurdistan bû.) Piştî Mîthet Bedir-Xan, birayê wî Evdîrehman Bedir-Xan berpirsiyariya rojnamê wergirt û demeke dirêj, li Ewrûpayê, ew weşand. Lawê Mîr Bedir-Xan, Xefîl Ramî bû waliyê Meletiyê û piştî damezîrandina Komara Tirkiyê, 1923, ji Tirkiyê hate bidûrxistin. (Xelîl

Ramî Beg, yek ji wan 150 kesan bû ku piştî 1923'an hatin surgûn kirin.) Lawê Mîr Bedir-Xan Behrî Paşa jî bi serokê kurd yê navdar Şêx Ubeydulah re hevkarîyek pêk anî û li dijî dewleta Osmanî serî hilda.(5)

Bavê Celadet Alî Bedir-Xan, avûkat û mufetîşê adliyê Emîn Alî Beg, 1851-1926, jî tevî birayê xwe Mîthet, serokatiya serîhildana kurd ya 1889'an kir. Lê ev serîhildan jî bi ser neket û piştî têkçûna serîhildanê ew hat girtin û dîsan bi şûn de, li Stembolê hat vegerandin.(6) Li Stembolê jî, wî xebatên xwe domandin û alîkarî li damezirandin û weşîna gelek rêxistin û weşanên kurdî kir. Piştî şerê cîhanê yê yekemîn gava li Stembolê rêxistina Kurdistan Tealî Cemiyetî hate damezirandin, Emîn Alî Bedir-Xan jî bû serokê duwemîn.(7) Wî di gelek rojname û kovarên kurdan de nivîsarên cûrbecûr jî nivîsîn.

Birayê mezin yê Celadet Alî Bedir-Xan, avûkat û nivîskar Sureya Bedir-Xan, 1883-1938, jî bû serokê Komîta Kurdistanê ku di destpêka 1920'an de li Misrê hatibû damezirandin. Û bi dû vê xebatê re jî, wî, tevî birayên xwe Celadet û Kamuran, di rêxistina siyasî ya kurdî, Xoybûnê de xebitî. (Xoybûn di sala 1927'an de, li derveyî welêt, li Beyrûdê hate damezirandin.)

Belê, Celadet Alî Bedir-Xan ji malbateke weha dihat. Yanî malbateke wisan ku xwe nûner û temsîlkarê welêt û serokên Kurdistana serbixwe ya pêşerojê dihesiband. Ji ber vê yekê perwerî û terbiya ku Celadet Alî Bedir-Xan wergirt, herwekî endamên din yên malbatê, li gora vê hesabê pêşerojê bû. Malbat li welatê xerîbiyê, li Stembolê dijiya. Ew bi darê zorê li wê derê hatibûn bi cih kirin. Lê belê, ji bo ku endamên malbatê kurdiya xwerû, zînde û ya welêt ji bîr nekin, ji welêt, ji deverên bav û kalan, ji Cizîra Botanê, dengbêj, stranbêj, şair, mamoste, kalemêr û pîrejin dihatin anîn. Û ji bo ku zarokên malbatê bikaribin zimanên biyanî, nemaze yên Ewrûpayî fêr bibin, ji milletên din ku li Stembolê cîwar bûbûn, mamoste û qerwaş dihatin peyda kirin.

Herweha hêja ye ku meriv li vê derê behs bike; ji ber îmkana û fersendên vê perwerî û terbiyê, ji kurdî û tirkî pê ve, Celadet Alî Bedir-Xan bi erebî, farisî, yunanî, fransîzî û elmanî jî dizanîbû. Û bi weşîna HAWARÊ, wî dest pê kir û îngilîzî jî fêr bû.(8)

Celadet Alî Bedir-Xan bi gelek zimanan dizanîbû û gelek welat û çandên biyanî nasîbûn. Bêguman, ev yek ji bo xebatên wî yên pêşerojê bûn hîmekî esasî. Piştî ku wî alfabeya xwe bi tîpên latînî anî pê û dil kir ku wê wekî kitêbokekê biweşîne, wî di pêşgotina kitêbokê de li ser xwe û zimanan weha nivîsî; "*Hingî (di xortaniya xwe de, M.U.) ji zimanên ku bi herfên erebî nayine nivîsandin, min*

yunanî, hinkî firansî û alfabe ya rûsî nas dikirin.” (9)

Ew di xortaniya xwe de çû Ewrûpa Rojava û li wê derê bi ziman û çandên ewrûpayî re danûstandineke xurt anî pê. Ev yek jî, dîsan di xebatên wî de, jê re bû alîkar. Celadet Alî Bedir-Xan, tevî birayê xwe Kamuran Alî Bedir-Xan, di îlona 1922' an de çû Elemanyayê û ew li bajarê Munîxê bi cih bû. Li wê derê wî di zanîngeha Munîxê de dest bi xwendinê kir. Ew sê salan li Elemanyayê ma. Di nav van sê salan de, ew ji pir nêzîk ve li ser çand û zimanê elemanî xebitî û lê hûr bû. Ew nemaze li ser pêkhatina zimanê edebî û nivîskî yê elemanî xebitî. Û gava ew çû û li Sûriyê cîwar bû, wî xebatên xwe yên ilmî (alfabe, rêziman û standartên zimanê nivîskî) li ser hîmên lêkolîn û lêhûrbûnên xwe yên Elemanyayê ava kirin. Li ser vê yekê, ew di kovara HAWAR'ê de weha dibêje: ”...*Yekbûna miletan bi yekîtiya zimanî dest pê dike. Bismark yekbûna Elemanyayê li ser yekîtiya zimanê Elemanya danîbû. Vê yekîtiyê Luther jê re çêkirî û pêkanîbû. Yekbûna kurdan jî bi yekîtiya zimanê kurdî çê dibe. Yekîtiya zimanî jî bi yekîtiya herfan dest pê dike. Yanî di yekîtiya zimanî de yekîtiya herfan gava pêşîn e.*”(10)

HAWAR, ZIMANÊ NIVÎSKÎ Û EDEBIYATA NIVÎSKÎ

Celadet Alî Bedir-Xan baş dizanîbû ku xwediyê zimanekî yekgirtî û nivîskî bûyin, ji bo neteweyê kurd pir girîng û pêwîst e. Gava ew hê li Stembolê bû, wî li ser vê babetê xebatî kiribûn û li Elemanyayê jî wî xebatên xwe hîn kûrtir û firehtir kiribûn. Piştî salên Elemanyayê, êdî xebatên wî kemilîbûn û diyar bûbûn, êdî ew xebat li hêviya weşînê bûn da ku ew bigihîhana gelê kurd. Celadet Alî Bedir-Xan li benda fersend û wextê bû ku dest bi weşîna xebatên xwe bike. Ji aliyê hukûmeta Tirkê re wî, bav û birayên wî (Sureya, Kamuran) hatibû girtin ku ew vegiriyana Tirkiyê. Ji ber vê yekê wî ji xwe re Sûriye hilbijart û çû li Sûriyê bi cih bû. Sûriye, ji bo wî, cihê herî baş bû. Hingê Sûriye di bin destê Firansîzan de bû. Perçeyekî gelê kurd û welatê kurdan li wê derê bû. Û hejmareke mezin ji ronakbûrên kurdan ku piştî damezrandina Komara Tirkiyê bêgav mabûn ku Tirkiyê terk bikin, li Sûriyê dijîyan.

Di 15'ê gulana 1932'an de, li Şamê, Celadet Alî Bedir-Xan dest bi weşîna kovara giranbiha HAWAR'ê kir. Herwekî ku tê zanîn, HAWAR di nav weşanên kurdan de xwedî cihê pir taybetî ye.

Weşîna kovarê di nav kurdan de kêfxweşiyêke pir mezin anî pê. Kovar di destpêkê de bi tîpên latînî û erebî, lê paşê jî bi tenê bi tîpên latînî hate weşandin. Di hejmara pêşîn debî navê "Armanc, awayê xebat û nivîsandina Hawarê" sernivîsarek heye û tê de gotin ku HAWAR dê berî her tiştî heyîna zimanê kurdî bide nasîn, ji lewre ziman şertê heyîne yê pêşîn e. Û paşê jî, di nivîsarê de ew kar û xebatên ku kovarê dane ber xwe, yek bi yek, tîn jimartin. Bi kurtebirî, xebatê ku kovarê behs dikir û plan dikir, ev bûn:

1 - Pêkanîn û belavkirina alfabeya kurdî bi tîpên latînî di nav kurdan de û hînkirina wê.

2 - Li ser zaravayên kurdî xebat kirin, wan berhev kirin û li ber hev danîn. Li bingehên zimanê kurdî, tarîx û awayê rabûn û pêşketina wî hûr bûn.

3 - Berhevkirina berhemên edebiyata kurdî ya devkî, wekî çîrok, çîrçîrok, lawje û stran... Û wan weşandin.

4 - Berhevkirin, senifandin û belavkirina klasîkên kurdî û danasîna nivîskar û hozanên kurd.

5 - Li tarîx û erdnîgariya (cografya) welatê Kurdistanê hûr bûn. (11)

Kovara HAWAR'ê bernama xwe pir baş bi cih anî. Hejmara pêşîn ya kovarê di sala 1932'an û hejmara dawîn jî di 15'ê tîrmeha 1943'an de weşîya. Di vê demê de kovarê 57 hejmar weşandin. Bêguman, tevî bi hezaran dijwarî û zehmetîyan. Hemû hejmarên kovarê, ji serî heta dawî, bi xebatên ku di hejmara yekemîn de qala wan hatibû kirin, tijî ne: Bi sedan destan, çîrok, çîrçîrok, lawje û stran; perçene hêja ji edebiyata klasîk ya kurdî û li ser wan lêkolînên pir baş; mîsal û nivîsarên xweş ji genre'yên edebî; wergerên ji zimanên biyanî û li ser zimanê kurdî lêkolîn û lêgerînên hêja (12)

Piraniya lêkolîn û lêgerînên li ser ziman ku di kovarê de weşîyan, ji aliyê Celadet Alî Bedir-Xan hatin nivîsîn. Herwekî ku tê zanîn, bi sedan sal koçerî û eşîrî hîmê esasî yê jiyana civakî ya kurdan bû. Û dîsan bi sedan sal kurd nebûn xwediyê dewleteke neteweyî û ji ber van sebebên jî, kurdan nikarîbûn ziman û edebiyateke nivîskî ya pêşketî û xurt ava bikirana. Piştî şerê cîhanê yê yekemîn, gava dewleta Osmanî hilweşîya û Komara Tirkiyê ava bû, rewşa kurdan hîn xerabtir bû. Berê welatê Kurdan du beş bûn (di navbera dewletên Osmanî û Farisî de), lê piştî damezrandina Komara Tirkiyê, 1923, Kurdistan bû çar perçe û zimanê kurdî li Tirkiyê (beşê herî mezin yê welatê kurdan di nav tixûbên Tirkiyê de ye) hate qedexe kirin. Kurd ketin bin nîrê asîmîlasyon û zordariyê ecêb mezin. C. A. Bedir-Xan, birayê wî Kamuran û hevalên wan hay ji rewşê hebûn; eger xebateke xurt, fireh û ilmî nehata pêkanîn, hingê zimanê kurdî di wan şertan de, li ber

tehlûka windabûnê bû. Wan ev xeter dîtîn û dest bi xebatê kirin.

Xebatê bi pêkanîna alfabeyeke latînî ku li gora zimanê kurdî bû, dest pê kir. Ji roja ku Îslamiyet kete Kurdistanê û pê ve, kurdan dest bi tûpên erebî kirin.⁽¹³⁾ Lê belê, ji ber ku zimanê kurdî, zimanekî Hindi-Ewrûpayî bû, nivîsîna kurdî bi tûpên erebî gelek dijwar bû.⁽¹⁴⁾ Nemaze di destpêka 1900'an de, kurdan dest bi xebatê kirin ku dev ji tûpên erebî berdin û tûpên latînî hilbijêrin. Lê belê, yekemîn car û bi awayekî têkûz, alfabeyeke kurdî bi tûpên latînî ji aliyê C. A. Bedir-Xan ve hate pê.⁽¹⁵⁾ Di hejmara yekemîn ya HAWAR'ê de, digel nivîsarên ku bi tûpên latînî hatibû nivîsîn, li ser alfabeya nû jî agahiyên fireh hene. Bi dû weşîna kovarê re jî, alfabeya nû wekî kitêbokekê, wê salê, 1932, hate weşandin. Di pêşgotina kitêbokê de, Celadet Alî Bedir-Xan sebebên ku alfabeya latînî anîbûn pê, weha dide zanîn:

"Di sala 1919'an de, me dabû çiyayên Meleyê. Em ketibûn nav eşîra Reşwan. Mêcer Nowel (îngilîzek) jî digel me bû. Mêcer zarê nîvro dizanîbû, dixebitî ko hîni zarê bakûr bibe û ji xwe re her tişt dinivîsandin. Min jî hin methelok, stran û çîrok berhev dikirin.

Carinan me li nivîsarên xwe çavên xwe digerlandin, dixwendin û diedilandin. Min bala xwe dida Mêcer, bi bilêvkirineke biyanî, lê bê dijwarî destnivîsa xwe dixwend, lê belê ez, heta ku min (û) i (o) û (î) ji (ê) h.p. derdixistin, diketim ber hezar dijwarî. Ma çima?.. Ji ber ko Mêcer bi herfên latînî, lê min bi herfên erebî dinivîsandin. Ser vê yekê, di cih de min qerara xwe da ji xwe re ji herfên latînî alfabeyek pêk anî."⁽¹⁶⁾

Ji weşîna HAWAR'ê vir ve ye ku kurdên Sûriyê û Tirkîyê alfabeya latînî ya HAWAR'ê bi kar tînin û gelek kitab, kovar û rojname bi vê alfabeyê diweşînin.⁽¹⁷⁾ Pêkanîna alfabeya nû ya latînî, nemaze ji bo Kurdistanê Tirkîyê, pir girîng bû. Ji ber ku karbidestên dewleta Tirk, ji qedexekirina zimanê kurdî pê ve, di sala 1928'an de dev ji tûpên erebî berdan û xwe spartin tûpên latînî. Wan dil hebû ku ew bikaribin bi vî awayî, ji bo çand, ziman û tarîxê, bîr û baweriyên milî biafirînin. Kurdan jî li Tirkîyê, ji ber sebebên diyar, dest bi xwendina tûpên latînî kirin. Ji ber vê yekê jî, pêkanîna alfabeyeke kurdî bi tûpên latînî, digel ku di navbera alfabeyên kurdî û tirkî de ferqine mezin hene, ji bo Kurdistanê Tirkîyê bû destketineke mezin.

Pişû pêkanîna alfabeya nû, zimanê kurdî, ji aliyê nivîsandinê, bi pêş ve ket. Ev yek di HAWAR'ê de baş dixuye. Salek bi dû weşîne re, kovarê di hejmara xwe ya 20'an de, bi sernama Heyineke Yeksalî nivîsarek weşand. Ev nivîsar pir baş nîşan dide ku kovarê bernama xwe ya li ser ziman û pêşveçûna zimên bi zanîn meşandiye. Di vê

nivîsarê de weha tê gotin:

"Belê, HAWAR, ev zaroka yeksalî di jiyina milletê me de heyineke welê ye ko hîmê zimanê me danî ye. Êdî zimanê me ne tenê zimanê axaftinê ye, bûye zimanê nivîsandinê jî. Ji milê din vê zaroka hanê ji me re ev herfanîne û pê nivîsandina zimanê me gelekî hêsan bûye û her dengê zimanê me yek bi yek weke xwe, li ser kaxezê hatiye reşandin... weke em dibêjin zimanê nivîsandinê, nabêt em bawer bikin ku zimanê me gihîştiye wê rêza ko her tişt pê tete nivîsandin."

(18)

Digel alfabê, yek ji xizmetên C. A. Bedir-Xan ya din jî, xebata wî ya li ser zimanê kurdî ye. Wî bi xebateke t êkûz û pir hêja bingeha rêzimana kurdiya bakur, kurmancî, anî pê û esas û qaîdeyên zimanê nivîskî bi cîh kirin. Wî ji milekî alfabeya xwe anî pê û ji milekî jî li ser rêzimanê xebitî; zaravayên zimanê kurdî dan ber hev û ji bo zaravayê kurmancî rêzimanê t êkûz anî pê. rêzimana HAWAR'ê îro jî ji bo zimanê nivîskî esas e. (19) Di her hejmara HAWAR'ê de çend rûpel ji bo rêziman hatibûn veqetandin. Û wî fikir û xebatên xwe di van rûpelan de diweşandin.

Ji kovarên HAWAR, RONAHI û nivîsarên wî yên din ku di derên din de weşiyane, baş dixuye ku C. A. Bedir-Xan hemû Kurdistan, gav bi gav, geriyaye, li zarave û devokên kurdî baş hûr bûye, edebiyata klasîk ya kurdî baş nasiye û zimanê edebiyata klasîk baş zanîbûye. Di sala 1933'an de, wî ji serokê Komara Tirkîyê, Mustafa Kemal re nameyeke (nivîsareke) dirêj bi rê kir. Ev nivîsar kûrahî û xurtiya zanîna wî baş nîşan dide. Di vê nivîsara xwe de, ji gelek babetên din pê ve, ew li ser gotin û ideayên zimanzanên nijadperest ên tirk radiweste û wan yek bi yek pûç dike û bi mîsalên fireh avabûn û pêşveçûna zimanê kurdî, peywendiya wî û zimanên din dide zanîn. (20)

Herweha danûstandina Celadet Alî Bedir-Xan bi kurdnas, rojhelatnas û zimanzanên Ewrûpayê re jî xurt bû. Wî ew didîtin, ji wan re name dinivîsî û carna jî bi wan re dixebitî. Bêguman, yek ji sebebên r êk û pêkî û t êkûzbûna alfabe û rêzimana wî, ev danûstandinên enternasyonal e. Ji xwe alfabe û rêzimana ku wî anîbûn pê, di sala 1970'an de, li Fransê, ji aliyê dîplomat û kurdnasê frensîz Roger Lescot ve hate weşandin (Ev kitêb bi fransîzî ye, mîsal bi kurdî ne.)

Eger meriv gotina dawî bibêje, xebat û berhemên Celadet Alî Bedir-Xan, ji bo ziman, çand û edebiyata kurdî ku di bin êrîşeke tûnd û nijadperest de ye, pir giranbiha ne. Zimanekî mîna zimanê kurdî ku li ber xetera windabûnê ye, bi saya xebat û berhemên C. A. Bedir-Xan ji riya windabûnê bi dûr ketiye.

Lê belê meriv divê xebat, eser û aliyên C. A. Bedir-Xan yên dim jî ji

bîr neke; ew herçend zimanzanekî hêja û rojnamevanekî xurt bû, ewçend jî nivîskar, şaîr û wergervanekî hoste bû. Şiûrên ku wî hem bi navê xwe û hem jî bi navine din (mustear) nivîsîne, îro jî car bi car, di kovar û rojnameyên kurdan de tîen weşandin û nivşê nû ji wan destkewtî dibin. Kurteçîrokên wî ji aliyê edebî, şêwe û estefûk xurt in. Û wergerên wî ku rûpelên HAWAR û RONAHI' yê dineqîşînin, îro jî bi kêf tîen xwendin.

Zimanê şîir, kurteçîrok û nivîsarên wî dewlemend, rehet, xweş û manetijî ye. Bêguman, Celadet Alî Bedir-Xan yek ji hosteyên herî mezin yê zimanê kurdî ye û ew yek ji wan nivîskaran e ku kurdî pir baş bi kar tîne.

---

1) Garo Sasonî, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri, Orfius Förlag, Stockholm 1986.

2) Chris Kutchera, Le Moument National Kurde, Ed. Flammarion, Paris, 1979.

3) Halil Nadir Kutlik, Orman ve Av dergisi, sayı 2, Ankara, 1963.

4) C. Kutchera, kitêba li jor qalkirî.

5) C. Kutchera, kjq.

6) Dünya Gazetesi, İstanbul 5 Haziran 1977.

7) Zinar Silopî, Doza Kurdistan, çap. Stewr, Beyrût, 1969.

8) Hemreş Reşo, Mîr Celadet Bedir-Xan û Jînenîgariya wî bi kurtî, HAWAR, çapa 2. Berlin, 1976.

9) C. A. Bedir-Xan, Rûpelinên Elfabê, Şam, 1932, Çapxana Teraqî.

10) C. A. Bedir-Xan, HAWAR, hej. 3, Şam, 1932.

11) Hawar, hej. 1, Şam, 1932.

12) C. A. Bedir-Xan, di dema şerê duemîn ê cîhanê de, digel Hawarê kovareke nû jî weşand: RONAHI. Ev kovar jî, mîna Hawarê li Şamê hat weşandin û kê m zêde bi polîtîka xwe ya weşanê mîna Hawarê bû. Lê belê di Ronahiye de wergerên ku ji gelek zimanên biyanî hatibûn kirin hîn bêtir, cih digirtin. Meriv divê bibêje ku van wergeran jî tesîreke baş li pêşketina zimanê kurdî kirin. Ronahî di navbera 1 nîsan 1942-adar 1949'an de, 28 hejmar weşiya.

13) Rehber Rêzan, Celadet Bedir-Xan, kov. Roja Nû, hej. 11, Stockholm, 1986.

14) Fuat Hama Khorshîd, Kurdish Language and Geographical Distribution its Dialects, Bagdat, 1983.

15) Bi qasî ku min ji notên C. A. Bedir-Xan ku min ji ber çavan derbas kiribûn, fam kirin, demek dirêj berî weşandina Hawarê, wî alfabeyeke taybetî bi tîpên laînî çêkiribû û notên xwe bi wê alfabê dinivîsandin.

16) C. A. Bedir-Xan, rûplin alfabê, Şam, 1932.

17) Li perçên Îran û Iraq yê Kurdistanê hê jî alfabeya erebî tê bikaranîn.

17) Hawar, hej. 20, Şam, 1933.

19) Zimanê kurdî ji çar zaravên esasî tîne pê: kurmancî soranî, lorî, dimilî. Ji van kurmancî, ji aliyê kurdên Tirkiyê, Sûriyê, Kurdên Kafkasê; soranî ji aliyê kurdên Îranê û Iraqê, mîna zimanê nivîskî tê bikaranîn (Fuat Hama Khorshid, eqk.)

20) C. A. Bedir-Xan, Mektup-1933, çapa 1. Heleb, 1937, çapa 2. Ankara, 1978, weş. Komal.

BINGEHÊN GRAMERA KURDMANCI

BI NAVÊ YEZDANÊ PAK Ê DILOVAN Û MIHIRVAN

RÊMANÊN BERPÊŞKÎ

1 - **Gramêr:** Gramêr tevayiya qeydeyên rastaxaftin û rastnivîsandina zimên e.

2 - **Zimanê Kurdmancî:** Zimanê kurdmancî zimanê milletê kurdmanc e. Kurdmanc pê daxêvin, dinivîsîn û bi gotinên din his û fikrên xwe pê eşkere dikin.

3 - **Hêmanên zimên:** Di zimanê devkî de hêmanê bingehîn deng e. Deng bi tîpan têne sekinandin û bi wan zimanê nivîskî dest pê dike. Bi tîpan kît û bi kîtan bêje bi hev dikevin. Pirîcar bêje an kesekî an tişteki dinimîne. Û gava çend bêje bi awakî manadar digehin hev ji wan komek çêdibe. Komek fikreke tam dide zanîn.

Bi peyhevketina komekan qiset tête pê. Qiset bi mijarekê mijûl dibe û ew ziman bi xwe ye. Ji gotinên jorîn dixuye ko hêmanên zimên çar in:

Tîp: a g ê y h o p m j.

Kît: ta, den, ser, co, rût, a, poz, ê.

Bêje: hesp, peyar, xanî, spehî, gotin, were.

Komek: Par ez çû bûm Rewanê. Îro dinya sar e. Gundê

me di navbera du avan de ye.

4- **Tîp:** Her dengê ko di dev û qirika me de peyda dibe, li ser kaxezê bi îşaretekê tête sekinandin. Ji wan îşaretan re tîp dibêjin.

5 - **Tîpên zimanê kurdmancî:** Di her zimanekî de herçend deng hene ewçend jî tîp peyda dibin. Ji ber ko di zimanê kurdmancî de sih û yek dengên bingehîn hene ji lewre tîpên zimanê kurdmancî sih û yek in.

Hûrek: a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r
s ş t u û v w x z.

Girdek: A B C Ç D E Ê I Î J K L M N O P Q R S Ş T
U Û V W X Y Z.

- Bi adetî û gelemperî em bi hûrekan dinivîsîn. Girdek kêr caran tîn îstîmal kirin. Komek bi girdekekê dest pê dike. Tîpa serenavekî a pêşîn her gav girdekek e.

6 - **Dengdayiya tîpan:** Tîp ji awirê dengdayiyê ve bi du biran lewa dibin: dengdêr û dengdar.

7- **Dengdêr:** Dengdêr ew tîp in ko bi serê xwe ji devê me dertên û dengêkî mûsîqayî tînin pê. Dengdêrên zimanê kurdmancî heşt in: a e ê i î o u û.

8- **Dengdar:** Dengdar ew tîp in ko bêî arîkariya dengdêrekê nikarin ji devê me derkevin û dengêkî mûsîqayî bînin pê. Ew di devê me de dikevin hin cihan, wek lêv, diran û ezmandev û ji wan pêjneke ker peyda

dibe. Dengdarên zimanê kurdmancî bîst û sisê ne: b c ç
d fg h j k l m n p q r s ş t v w x y z.

Şanek- Di pratîkê de dengdêr ji dengdaran bi awayê jêrîn têne derêxistin. Dengdêr bi serê xwe jî dikarin kîtekê bînine pê. Lê dengdar bêî dengdêrekê tu kîte nayînin pê. Herwekî di kîta "par" de heke me dengdarên (p) û (r) xistin û (a) bi tenê hişt ew (a) bi serê xwe jî kîtek e. Lê (p) û (r) bêî (a) yê, an dengdêreke din, nikarin kîtekê bînin pê.

9- **Doma dengdêran:** Dengdêr ji awirê domê ve bi du biran par dibin, kurt û dirêj:

Dengdêrên kurt: e i u

Dengdêrên dirêj: a ê î o û

Dengdêrên kurt bi derbekê ji devê me dertên, devê me bi nivî vedibe, doma wan hindik e û ew tu caran dirêj nabin.

Dengdêrên dirêj gava ji devê me dertên dom dikin, devê me bi tamamî vedibe û ew tu caran kurt nabin.

Herçend dengdêrên kurt (e i u) û dengdêrên dirêj (ê î û) ji aliyê şikilî ve nîzingî hev bibin jî, ji aliyê dengî ve ji hev dûr û gelekî bi ferq in. Ji ber ko cihderka heryekê cida ye.

10- **Xweseriya hin dengdêran:** Dengdêrin hene ko nikarin bikevin pêşî an paşiya hin dengdaran. Hinên din jî di pêşî an di paşiya bêjeyan de peyda nabin:

1- Ev dengdêra ha bi gelemperî nakeve pêşî an paşiya bêjeyan. Yanî bêjeyên kurdmancî ne bi (i) yê dest pê dikin ne jî pê tamam dibin; ji hin daçek û pronavan pê ve; mîna: li, di, ji, bi, çi

Ji milê din bêjeyên ko di eslê xwe de ne kurdmancî ne, û ji zimanê biyaniyan ketine zimanê me bi "i" yê dest pê dikin. Wek: "Ibret, icra, iflas, imza, inkar, insaf, işaret". Ji xwe kurdmancên kevin gava ev bêjeya ha bi lêv dikirin "h" yek didan pêşiya wan û digotin: (hibret, hicra, hiflas, himza, hinkar, hinsaf, hişaret). Ev bilêvkirina ha hetanî îro jî di hin cihên Kurdistanê de peyda dibe.

Şanek - Dengdêra "i" di hin bêjeyan de û gava kîtek bi wan bêjeyan ve dibe, naye xwendin, lê tête nivîsandin; ji ber ko di esilê bêjeyê de "i" heye û gava kîta ko wê nade xwendin jê dibe "i" tête bi lêv kirin. Wekî niho, "i" yên bêjeyên "qetil, bihin, remil, qifil, resim, eqil, qedir, qehir, rikin, kevin, şikil, qesir, fikir, şikir, sihir, tevin, tihin" gava bêje bi serê xwe ne têne xwendin. Lê heke kîtek bi paşiya wan ve bû ew "i" nayine bi lêv kirin. Herwekî: "qet'la wî, ev çi bih'n ? bi rem'lê dizane, bi qif'lê, van res'man, eq'lê te, qed'rê wî, ji qeh'ran, rik'nên Birca-Belek, ev kev'n e, di vî şik'lî de, qes'ra jorîn, bi vê fik'rê, şik'ra xwe, bi sih'rê, li ser tev'nê, ez tih'n im". Lê ew di vê bilêvkirinê de jî vekîta xwe a bingehîn hiltînin û di şiklên jêrîn de têne nivîsandin.

(qetila wî, ev çi bihin e? bi remilê dizane, bi qifilê, van resiman, eqilê te, qedirê wî, ji qehiran, rikinên Birca Belek, ev kevin e, di vî şikilî de, qesira jorîn, bi vê fikirê, şikira xwe, bi sihir e, li ser tevinê, ez tihin im).

Lê heke pêr an parkîtek bi wan ve bû û pê bêjeyê nû û hevedidanî hate pê, heke (i) ne ketiya bêjeya nû naye nivîsandin. Ji ber ko ev pêr an parkît nema ji wê bêjeyê dibin û ev bêjeya hevedidanî bêjeye biserxwe ye û wê vekîta xwe a xweser heye. (Kevin, kevnar. Bihin, bihnok.

Tevin, tevnepîrk).

Lêbelê, heke ji bervajî ve di bêjeya nû û hevedidani de (i) hate bilêvkirin tête nivîsandin jî. (Şikir, şikirdar. Sîhir, sîhirbaz. Qedir, qedirgiran.)

U- Ev dengdêra ha bi gelemperî dikeve paşya dengdarên "g, h, k, q, x" û di paşya dengdarine din de kêman peyda dibe. Hunda, hundir, guh, guher, gul, gultat, gulok, guman, guzvan, kuç, kul, kulî, kum, kurt, kurm, qub, qul, qurç, qunders, qure, qurm, qurtik, xubar, xumre, xur, xurdek, xurîn, xurt. Bêjeyên wek "du" û "tu" awarteyên vê qeydê ne.

Ji milê din tu bêjeya kurdmançî bi "u" yê naqede, ji hin awartan pêve; herwekî pê dest pê nake jî.

Ji xwe ev dengdêra ha hêj di zimên de biserketina xwe ne qedandiye. Ji lewra û li gora bilêvkirina kurdmançên ko "w" û "i" yê bi temamî li hev naxin bêjeyên wek "xurdek" bi awayê "xwirdek" jî dikarin bêne nivîsandin.

Ê, Î - Ev dengdêrên ha tu caran nakevin ber dengdara "y" ê. Lê heke ev dengdêr bi awakî bi "y" yê ve bûne hingê ev yanî "ê" û "î" bi dengdêra "i" yê diguhêrin û ev "i" dikeve şûna wan. Wekî niho:

Ê

pê	piyên min	vî piyî
dê	diya te	vê diyê
rê	riya wan	van riyana(1)

Î

derî   deriyê me   vî deriyî
tilî   tiliyên min   vê tiliyê
xanî   xaniyê te   van xaniyan
kursî   kursiyên wî   van kursiyan

Lê heke "y" bêî ko bi wan ve bizeliqe kete pêşiya van dengdêran, hingê (ê) û (î) herçend (i) bêne xwendin jî di nivîsandinê de bi (i) yê nayine guhartin û weke xwe dimînin. Herwekî di komekên jêrîn de (ê) û (i) ya bêjeyên (kî, kê, derê) "i" têne xwendin, yanî (ki, ki, deri) lê di nivîsandinê de di şikilên xwe ên eslî de têne şanî kirin. (Ev kî ye? Tu kurê kê yî? Ew xelkê kûderê ye?)

Û - Dengdêra (û) tu caran nakeve pêşiya dengdara (w).
Lê heke ev her du tîp bi awakî bi hev ve bûne hingê (û) jî bi (i)

-----

(1) Ji kurdmancan birekî piçûk (ê) yê bi (e) yê diguhêrînin û dibêjin:

pê   peyê min   vî peyî
dê   deya min   vê deyê

yê diguhêre. Herwekî di bêjeyên jêrîn de:

rû	riwê min	vî riwî
xwesû	xwesiwa te	vê xwesiwê
ez bûm	ez biwam	tu biwayî
ez çûm	ez biçiwam	tu biçiwayî

Şanek - Nemaze kurdmancên ko (û) yê zirav bi lêv dikin, li şûna (w) yê li ber (û) yê (y) ekê dixin. Hingê (û) ji ber ko (û) û (y) dikarin bigehin hev, weke xwe dimîne û naguhêre.

rû	rûyê min	vî rûyî
xwesû	xwesûya te	vê xwesûyê

Ji xwe di zimanê kurdmancî de bêjeyên ko bi dengdêrekê tamam dibin kê m in. Herwekî yên ko bi dengdêran dest pêdikin ne gelek in.

11 - Hersê dengdêrên mayîn, yanî (a, e, o) bi her dengdarê ve dibin û bi tu awayî bi dengdêreke din naguhêrin. Bi tenê dengdêra (e) gava digihe (e) yeke din û (y) yek dikeve navbera wan, ji bo kurtiyê mirov dikare van her du (e) yan bi (ê) an bi (a) kê bide û (y) yê yekcar ji navê bêxe. Wekî niho:

Maseyek masêk masak. Perçeyek perçêk perçak.

Perdeyek perdêk perdak.

Beyanameyek beyanamêk beyanamak.

12 - **Tîpa dubare**: Di zimanê kurdmancî de tîpa dubare nîne. Ji lewre, heke di bêjeyekê de tîpek dubare bû, yeke wan ji ber xwe de dikeve û tîpek bi tenê dimîne. Wekî niho, parkîta (tir) gava dikeve paşiya bêjeyên ko bi (t) yê tamam dibin yek ji wan her du "t" yan dikeve. Ji lewre di nivîsandinê de jî (t) yek bi tenê tête nivîsandin Ji ber ko di vekîta kurdmancî de tîpa ko naye xwendin, naye nivîsandin.

Ev in çend misal:

xurt   xurt - tir   xurtir
rast   rast - tir   rastir
kurt   kurt - tir   kurtir

Çend misalên din:

paş - şîv   paşîv
baş - şev   başev
yek - kîte   yekîte

Tîpên têvel, lê ji yek cihderkê, an ji cihderkên nîzingî hev jî nadin pey hev:

rind - tir   rintir
pişt - dawî   pişdawî
bilind - tir   bilintir
dewlemend - tir   dewlementir

Şanek - Digel vê hindê û ji ber hin bêgaviyên vekîtê,

hin tîp - nemaze di daçekan de - herçend neyin jî bi lêv kirin, têne nivîsandin. Ew nayine bi lêv kirin, ji ber ko bi awakî tîpeke dubare ditînin pê. Lê ew ne bi hev ve ne, ji hev cida, û yeke wê di diwiya bêjekê de û a din di destpêka bêjeke din de ye.

Ez di gund de bûm.	(gun'de)
Dengbêj jî hene.	(dengbê'jî)
Serheng gî hotin	(serhen'gî)
Ji gayê gewir re.	(gew're)
Ez ji kû zanim.	(e'ji)

13 - **Kît**: Bi vebûn û hatîngirtina devê me dengêk tête pê. Ji tevayiya wî dengî re kît dibêjin. Kît ji yek an jî yekê bêtir tîpan hevedidanî ne. Di kîten zimanê kur-mancî de bi gelemperî ji yekê heta pêncan tîp peyda dibin.

- 1 - a ê û
- 2 - no an ez ma pê
- 3 - dev erd pêr sto kar
- 4 - qenc dran deng pişt
- 5 - stran stand

14 - **Kîten bêjeyî**: Herwekî di kîtan de, ji yekê heta pêncan tîp peyda dibin, bêje jî an jî kîtekê an jî çend kîtan bihevketî ne. Bêjeya ko ji kîtekê hatiye pê jê re yekîte, û bêjeya ko ji çend kîtan hevedidanî ye jê re pîrkîte dibêjin.

Bêjeyên yekîte: dar, dran, got, strand, xwar, deng, têr,

no.

Bêjeyên pirkîte: serşok, dengbêj, mêvandar, hilfirandin, dixwîne, qermiçandin, balafirgeh, rojnamevan.

Not - Bêjeyên pirkîte li gora hejmara kîten xwe binav dibin: Yekîte, dukîte, sêkîte, çarkîte, pêncîte...

15 - **Bêje**: Tiştê ko tête bîrê û di dil de radibe fikirek e. Ev fikir carina şikilekî û carina manakê dîtine pê. Ev her du awayên fikirê bi bêjeyan tene eşkere kirin. Bi gotinên din her bêje nimînendeyê fikirekê ye.

Wek: dereng, hesp, reş, wan, hatin, jê-re, digel, ez, hevraz, berwar, mehder, lo, zû, dixwar, nêr, belek, çavreş, ûj, dilovan.

16 - **Birên qisetê**: Bêje li gora mana û dehkerên xwe ji hev bi ferq in. Birekî wan mirov, heywan û tebayine nerihber yên ko bi dest tene girtin an dikevin ber bînahiya me şanî me didin. Birekî din tiştine welê pêş me dikin ko ew bi dest nayine girtin lê di bîr û di ber çavên me de radibin. Ji aliyê din bêjeyine welê hene ko bi serê xwe nikarin tu tiştî raver bikin, lê gava bi bêjeyên din ve dibin û dikevin navbera wan mana wan diedilînin, dibin serî û wan bi hev re girêdidin. Ji lewra di her zimanî de bêje li gora manayên xwe û cihê ko di qisetê de dibin û wezîfa ko li ser xwe digirin bi çend biran leva dibin. Ji wan re birên qisetê an texlîtên bêjeyan tene gotin.

Di zimanê kurdmancî de birên qisetê deh in: navdêr, veqetandek, rengdêr, pronav, lêker, jimarnav, hoker, daçek, gihanek, baneşan.

17 - **Guhêrbarî**: Birên qisetê ji awirê guhêrbariyê ve bi du biran leva dibin: guhêrbar û neguhêrbar. Ji birên qisetê pênc guhêrbar û pêncên din neguhêrbar in.

18 - **Bêjeyên guhêrbar**: Bêjeyên guhêrbar ew in ko di qisetê de şikilên xwe ên eslî diguhêrînin, têne tewandin û dikevin şikiline din.

Navdêr - Cemşîd, Sînemxan, kaxez, kerî, şîpane, piling, Herekol, can, qencî, spîtahî, selef, mehder, xurdebîn.

Veqetandek - ê, a, ên, ek, in.

Pronav - ez, we, ew, yên min, evê ha, çi, kî, kê, ko, kîjan.

Jmarnav - Yek, du sed, heştêk, nîvyek, çare çar, yeko yeko, pênc bi pênc.

Lêker - Were, dixwar, dê bihata, keti bû, divêt, nivîsandin, xwendî bûn, daket, çikandin.

19 - **Bêjeyên neguhêrbar**: Bêjeyên neguhêrbar ew in ko di qisetê de şikilên xwe ên eslî tucaran naguhêrînin û hergav weke xwe dimînin.

Rengdêr - Gewr, nû, qenc, bilintir, helesor, mezin, spehî, nizim.

Hoker - Holê, îro, hingê, nik, bes, kê, kû, kengê, niho, no, belê.

Daçek - di, li, ji, di-de, ji-re, der, digel, berî, paşî, piştî.

Gihanek - wek, û, an, lê, ko.

Baneşan - lê, lo, ax, hey, way, ho, ox.

29- **Vekît:** Vekît tevayiya isûl û qeydeyên nivîsandin û bihevebûna bêjeyan e. Bi gotinên din her bêje vekîta wê, yanî şikilekî nivîsandina wê î xweser heye. Bi tenê bêjeyên ko bi çend awan têne bilêvkerin bi çend awan jî têne nivîsandin. Herwekî: "Bihurîn, borîn, Rih, rî. Reh, ra. Nêzing, nîzik. Şehristan, şaristan. Teva, teba. Bihin, bîn. Birçî, birsî. Nimêj, nivêj".

Ji milê din vekît ji me re bêjeyên ko biheve dibin û yên ko biheve nabin ji hev vedigerîne û awayê bihevebûna wan şanî me dide.

Qeydeyên vekîte ji tevayiya gramêre dertên. Di bihevebûna bêjeyan de qeyda gelemper ew e ko her bêje bi serê xwe tete nivîsandin û bi bêjeyine din ve nabin; ji hin awartan pê ve. Wekî niho, di komeka "Ez dihî li nêçîrê bûm" de tu bêje bi yeke dî ve ne bûye, ji ber ko her yeke wan ji birên qisetê texlîtekî din e. "Ez- pronav, dihî- hoker, li-daçek, nêçîr-navdêr, bûm-lêker." (ê) ya ko bi "nêçîrê" ve bûye tewang e; û tewang hergav bi navdêr û pronavî ve dibin.

NIQTEŞANÎ

30 - Qiset bi hin nîşandekan ji hev dibe. Ev nîşandek dawî û birên komekê pêş me dikin. Bi danîna van nîşandekan mana qisetê çêtir li hev bi der têt. Ji usûlê danîna nîşandekan re niqteşanî dibêjin. Ji milê din em bi niqteşaniyê, di dema xwendinê de cihên rawes û wêsihê jî dizanîn û li gora nîşandekan, cih cih û kêr û zêde disekin û bêhna xwe didin.

31 - Nîşandekên niqteşaniyê ên bingehîn ev in:

- (.) Niqte
- (,) Bihnok
- (?) Niqtepirs
- (!) Niqtebang
- (:) Niqtecot
- (;) Niqtebihnok

Ji van pê ve çend nîşandekên din hene ko em wan kêr daran dixebitînin; û wezîfa wan ji ên jorîn cida û bi awakî din in.

- ( ) Kevanek
- ”” Dunik
- Xêzek
- Bendik

Niqte - Niqte paşiya komekê şanî dide. Ji lewre gava komek tamam dibe li dawiya wê niqteyek tête danîn: Hêv tariya şevê diedilîne. Bi reşandina avê şewat tête vekuştin. Bedena Diyarbekrê bedeneke kevnare ye. Xwîn bi xwîne nayê şuştin.

Niqtepirs - Niqtepirs dikeve paşiya komekên pirsiyarê. Ji manê pê ve ew jî reng û dengê pirsiyariyê dide qisetê: Genco kengê ji welêt hatiye? Hevind çi dinivîsîne? Te çend kew kuştine? Kî ji derincê de ket?

Niqtebang - Niqtebang dikeve ber baneşanan û li paşiya komekên baneşaniyê. Ax! ez çiqas têşim ! Binve kezeba min; binve lo lo ! Way li min ax ezo ! Xwedêo ! tu bi rehma xwe kî.

Niqtecot - Gava li ber komekê tiştêk tête gotin an hejmartin; niqtecotek dikeve paşiya komekê. Bavekî di dema mirina xwe de ji zariwên xwe re got: Zarono ! ez ji we re navekî pak dihêlim; qedirê wî bizanin û wî weke xwe hilînin. Mirovê hêja bi sê tiştan hêja ye: mêranî, xebat û comerdî.

Niqtebihnok - Niqtebihnok dikeve navbera wan hevokên ko bi hev re girêdayî ne û mana hev diedilînin û wê dibin serî. Dewlemendî bi hinarê ye; ne bi mal û pereyî ye.

Bihnok - Bihnok dikeve navbera wan bêjeyên ko di komekê de dane pey hev û bi gihanekekê ne hatine

girêdan. Di vî halî de bihnok, bi awakî cihgirtiyê giha-
nekê ye. Ji milê din ev nişandek dikare bikeve navbera
birên komekê ên kiçik jî. Bi şertê ko bi danîna wê mana
komekê neyit guhartin. Temo, Cangîr, Hevind û Fer-
zende brayên hev in. Sor, spî, kesk û zer rengên ala me
ne. Mirov bi axaftin, nivîsandin û xwendinê ji heywa-
nan tête ferq kirin. Kurên min, hon çire bi ya min
nakin û bi ya xelkê dikin. Em hemî, emê herin şerê
welêt. Belê, ez jî, ezê bi we re bêm.

32 - Rewes û vêsîh. Me goti bû ko nişandekên
niqteşaniyê, di qisetê de cihên rawes û vêsîhê jî şanî me
didin. Herçî niqte ne cihê rawesê ne; yanî di wan de
mirov qederekî disekine. Herçî bihnok û niqtebihnok
in cihê vêsîhê ne; û di wan de em hindik disekinîn.
Vêsîha bihnokê ji hemiyân kurtir e.

33- Nişandekên mayîn.

Kevanek - Kevanek li pêşî û li paşîya wan pirsan tête
danîn ko bi sebebekê ketine komekê û heke jê hatine
hılanîn mana komekê ne kêr dibe, û ne jî diguhêre.
Belayê (wê nexweşîya xedar) ez gelekî êşandim.
Segmanên me hemiyân (qederê bîst û pênc mêr) li rêlê
wer hatine û şergeh girtin.

Şanek - Li şûna kevanekan mirov dikare xêzikan jî
bêxe. Belayê - wê nexweşîya xedar- ez gelekî êşandim.
Segmanên me hemiyân- qederê bîst û pênc mêr - li rêlê
wer hatin û şergeh girtin

Dunik - Dunik dikevin pêşî û paşîya wan pirs û
komekên ko mirov wan jî derve dîtine û têxe qisetê. Te

ne bihîstiyê ko dibêjin: "Her tişt bi zravî dişkê; mirov bi stûrî". Ehmedê Xanî ji bo kitêba xwe gotiyê:

"Ev meywe eger ne avdar e"

"Kurdmancî ye ev qedêr li kar e"

Xêzek - dema ko qiset dikeve şiklê axaftinê û carê ko xeberbêj diguhêre; li pêşiya gotinê xêzekek tête danîn;

Mizgînî dan kerê û gotinê:

- Dehşik ji te re bû.

Kerê li wan vegerand û got:

- Êmê min kêr, barê min zêde bû.

Bendek - Bendekê datînin navbera du bêjeyên ko di navbeyna wan de hogiriyek heye. Kariyê-belek. Kariyê - kelehê. Birca - Belek. Bedir - Xan.

Ji milê din gava ji kêmbûna cih kîten bêjeyê ji hev de dikevin ev nîşandek wan kîtan bi hev re girêdide. Hingê bêje dibe du perçe; perçekî wê di dawiya xêzekê de dimîne û perçê din dikeve pêşiya xêzeke nû.

Gava ev bêgavî tête pêş, divêt bêje kît bi kît ji hev bêne xistin; bêî ko tîpeke kîtê jê bibe û bikeve xêzeke din. Mesela heke (nermijandin) kete paşiya xêzekê û tê de cih ne bû; ev bêje bi vî awayî tête birîn: (ner mi jan din) î ji van çar kîtan hin divêt bikevin paşiya xêzê û ên a mayîn pêşiya xêza nû, bêî ko ji tîpên her çar kîtan ne tu jî ji hev bibin.

NAVDÊR

34 - Navdêr ew bêje ye ko kesekî heywanekî an tişteki şanî me dide. Ji lewre bêjeyên Zîn, pismam, şêr, hesp, post û kursî navdêr in. Ji ber ko ji van her şeş bêjeyan dido hin kesan, didowên din hin heywanan û didowên mayîn jî hin tiştan pêş me dikin.

35 - **Hevenav û serenav**. Navdêr di nav xwe de û di bingehîn de bi du biran leva dibin: hevenav û serenav.

36 - **Hevenav**. Hevenav ji wê navdêrê re dibêjin ko ji yekî bêtir kes, heywan an tiştan dinimîne û wan bi hev re bi nav dike. Herwekî rêwî, hesp, çiya. Bêdiro, gava em rêwî dibêjin; ev bêje navê her mirovî ye ko bi rê ve diçe. Bêjeya hesp jî welê ye; pê herçî heywanên wî cisnî hene têne seh kirin. Bi bêjeya çiya herçî bilindcihên dinyayê hene ko ne gor, ne mitik in û ji wan bilintir in têne birê. Ev in çend hevenav: "Şagirt, xanî, evor, mase, can, binahî, derzî, kerî, pez, kevir, dar, qencî, xelk, zîwan, keskesor, navro, girav, şeh".

37 - **Serenav**. Serenav ew navdêr e ko bi tenê kesekî, heywanekî an tişteki dinimîne û xweserî wî kesî, wî tiştî an wî heywanî ye. Herwekî: Sado, Bêlan, Herekol. Ev navdêrên ha yeko yeko xweserî mirovekî, seyekî û çiyakî ne. Ev in çend serenav: "Hevind, Sîpan, Xabûr, Hindistan, Hezro, Kerevon, Zîn, Dêrgul, Kurdistan, Agirî, Cemşîd, Ferzende".

GUHÊRBARIYA NAVDÊRAN

38 - Navdêrên zimanê kurdmancî ji du awirên têvel ve guhêrbar in: zayend û mêjer. Ev guhêrbariya navdêran bi tewangê tête pê. Bi gelemperî dûpaşê navdêran li gora zayend û mêjerê wan diguhêrin. Carina jî ev guhêrbari bi guhêrina tîpeke rayekî tête pê.

39 - **Zayend:** Di zimanê kurdmancî de du zayend hene: mê û nêr.

40 - **Zayendê nêr:** Navên mirov, heywanên nêr û navên tiştine nerihber yên ko kurdmancan ew nêr hesibandine, tev de zayendên nêr in. Wek: "Cemşîd, mêş, nêrî, ga, xanî, gir, Ferat, can, beran, Xurşîd, derî, êzing, hiş, çem, kevir, law, dirhav".

41 - **Zayendê mê:** Navên jin, heywanên mê û navên tiştine nerihber yên ko kurdmancan ew mê hesibandine, tev de ji zayendê mê ne. Mîna: " Sînemxan, jin, meh, dar, çêlek, mehîn, tîfing, bizin, bîr, gol, pehnav, Herekol, Hezarom, co, enî, top, ejnû, Kurdistan".

42 - **Navên heyberên rihber:** Di heyberên rihber de, carina mê û nêrê wê heyberê bi bêjeyine cihê û biserxwe têne nîşan kirin.

Herwekî di bêjeyên jêrîn de:

Bra	Xweh
Pismam	Dotmam
Bûra	Diş
Kur	Keç
Brazî	Brazê
Hesp	Mehîn
Yekane	Mehû
Beran	Mih
Nêrî	Bizin
Dîk	Mirîşk

Lê gava ew heyber bi awayê jorîn, bi bêjeyine biserxwe û cihê ne binavkirî ne, hingê bêjeyên "mê" û "nêr" bi ser wan ve datînin û bi vî awayî zayendê wan, yanî mê û nêrên wan didin zanîn. Di vî şikilî de veqetandekkek dikeve navbera bêjeya rayî û bêjeyên "mê" û "nêr". Veqetandek bi xwe jî zayendê wan şanî dide. Wekî niho:

kewê nêr	kewa mê
kerê nêr	kera mê
pisingê nêr	pisinga mê
sîxurê nêr	sîxura mê
hirçê nêr	hirça mê
gurê nêr	gura mê
kevroskê nêr	kevroska mê
filê nêr	fila mê

43 - Qeyda jorîn, qeyda gelemper e. Yanî mê û nêrên heyberên rihber, nemaze heywanan, bi gelemperî bi vî awayî tene nîşan kirin. Lê kêman caran û ji vî qeydê der, bêjeyên "mê, nêr, dêl, mak, mang" dikevin pêşiya bêjeya

rayî û bêî tu tiştî bi wan ve dibin; bêjeke nû û bihevketî ditînin pê. Hingê ew bêje bi hev ve têne nivîsandin. Herwekî: "nêreker, maker, mêkew, dêlegur, mange".

Şanek - Zayendê heywanekî, carina, bi veqetandek û tewangê jî tête nîşan kirin. Gava em dibêjin: "hespa min bîne" an "kera min bîne" xuyaye ko em qala mehîn û makerê dikin. Dîsan gava em dibêjin: "ez li hespê siwar bûm" an "ez li kerê siwar bûm" gelek kifş e ko heywanê ko em lê siwar bûne "mehîn" an "maker" e û ne "hespê nêr" û "kerê nêr" e.

44 - **Mana zayend:** Bêjeyin hene ko gava mana wan diguhêre zayendê wan jî tête guhartin. Mesela "dar" gava bi mana dara heşîn e mê ye "Vê darê ji min re dawêşîne". Lê ev "dar" bi xwe gava bi mana darê hişk e nêr e "Vî darî ji min re bişkênîne".

45 - Di zayendên hin navdêrên ko tiştine nerihber dinimînin kurdmanç ne yek in. Hinan ew nêr, hinên din ew mê hesibandine. Ji wan bêjeyan tiştê ko heta niho me kari bû em bisenifînin bêjeyên jêrîn in. Heye ko hinên din jî peyda bibin: Çax, wext, mixdar, qeder, sîng, kursî, balgih, xeber.

46 - **Wezîfeyên navdêrê:** Navdêr di komekê de gelek wezîfan dibînin. Bi kurtî ên bingehîn ev in:

Kırar: Soro îro ji bajêr hat.

Bireserê lêkerê: Min Soro dît. Mîm ji Soro re got.

Bireserê navdêreke din: Kitêba Sorê nû ye.

Pêveberê lêkerê: Xerîbî ne tu çek e.

MÊJER

47 - Di gramêrê de mêjer ew xweseriya navdêran e ko navdêr pê heybereke bi tenê an heyberine gelêr dikarin şanî bidin. Bi gotinên din mêjer yekejmarî û gelejmarîya navdêran şanî me dike û em pê dizanin gelo di qisetê de qala heybereke bi tenê dikin an ji yekê bêtir. Heke navdêr heybereke bi tenê dinimîne hingê ew yekejmar e; û heke ji yekê bêtir dinimîne hingê ew gelejmar e.

48 - **Yekejmar:** Navdêr yekejmar e, gava ew ji tişt, mirov û heywanên ko dinimîne yekî bi tenê rabeî me dike. Navdêrên komekên jêrîn yekejmar in: "Mîr hat. Ez hespekî dibînim. Ez çiyayê bilind dibînim". Ji ber ko ew ji mîran mîrekî, ji hespan hespekî û ji çyan çiyakî bi tenê şanî dikin.

49- **Gelejmar:** Navdêr gelejmar e, gava ew ji tişt, mirov û heywanên ko dinimîne ji yekî bêtir rabeî me dike. Navdêrên komekên jêrîn gelejmar in: "Mîr hatin. Ez hespina dibînim. Ez çiyayên bilind dibînim". Ji ber ko ew ji mîran çend mîran, ji hespan çend hespan û ji çyan çend çyan şanî dikin.

50 - Herwekî ji mîsalên madeyên 48 û 49 dixuye di zmanê kurdmancî yekejmarî û gelejmarîya navdêran bi çend awayên têvel xuya dibin. Ew nemaze ji mêjerê

lêker, tewang û veqetandekê dixuyin.

YEKEJMAR

GELEJMAR

Ev mehîn e.	Ev mehîn in.
min mehîn dît.	Min mehîn dîtîn.
Ez mehînê dibînim	Ez mehînan dibînim.
Ez mehînekê dibînim	Ez mehînina dibînim.
Ezê ji te re mehîneke	Ezê ji re mehînine qenc
qenc peyda bikim.	peyda bikim.
Ev kurê kê ye ?	Ev kurên kê ne ?
Mehînê xwar.	Mehînan xwar.
Tu vî hespî dibînî ?	Tu van hespan dibînî ?

51 - **Gelejmarîya serenavan:** Ji ber ko serenav xweserî tişteki, miroveki an heywaneki ne, û pê bi tenê ew bi nav dibin, di rastiyê de serenav tu caran nabin gelejmar. Lê bi mecazî û ji bo mîsalê bi gelejmarî têne gotin. Herwekî: Ez ji te re melayên Cizîrî, Ehmedên Xanî û Feqiyên Teyran ji kû peyda bikim. Tu di beyabanên bêdar û belg de li Bingolan digerî.

TEWANG

52 - Zimanê kurdmancî zimanekî tewangbar e. Yanî bêjeyên wî di qisetê de weke xwe namînin û li gora cihê ko di qisetê de dikevin ê, û wezîfa ko li ser xwe digirin têne tewandin û hin parkît bi wan ve dibin, an hin tîpên wan bi tîpine din diguhêrin.

53 - Ji birên qisetê bi tenê ên guhêrbar têne tewandin. Ên neguhêrbar tu caran nayine tewandin û ew hergav weke xwe dimînin.

54 - Bi gelemperî bêje di qisetê de an kirar an bireser in. Gava ew kirar in weke xwe dimînin û gava dibin bireser hingê têne tewandin.

Tewanga her birê qisetê herçend yekcar ji hev cida nebin jî ew kêr û zêde ji hev biferq in. Tewanga her birî di cih de û di devera wê de dê bête gotin.

55 - Tewanga navdêran: Navdêr, hevenav bin sernav bin, li gora mêjer û zayendên xwe têne tewandin. Bi gelemperî û di yekejmariyê de navdêrên nêr bi "î" yê û navdêrên mê bi "ê" yê û gelejmarê herdiwan bi "an" ê têne tewandin. Ev parkît bi paşya navdêran ve dibin.

Hesp hat.   Hesp hatin.

Mehîn hat.   Mehîn hatin.

Di komekên jêrîn de navdêrên "hesp" û "mehîn" ne hatine tewandin. Ji ber ko ew her du jî di wan komekan de kirar in û kirar nayine tewandin. Lê ev navdêr bi xwe di komekên jêrîn de hatine tewandin. Ji ber ko tê de êdî ne kirar lê bireser in.

Ez hespî dibînim. Ez hespan dibînim.

Ez mehîne dibînim. Ez mehînan dibînim.

Di mîsalên jorîn de navdêr hemî bireserê lêkerê ne. Lê navdêr bireserê navdêreke din jî dibin. Hingê jî navdêr têne tewandin. Herwekî: Ev goştê çelekê ye. Ava golê şêrîn e. Di çiyayên Kurdistanê de her texlît dehbe û cenawir hene. Gola Wanê goleke spehî ye.

Şanek - Di nav bêjeyên ko bi "an" ekê tamam dibin, di hinan de ev "an" ji esil û rayekê bêjeyê ye. Mîna: Rewan, baran, peyman, garan, kevan, diran h.d. Lê di hinên din de ev "an" bi xwe, tewang e, û ji ber sebebekê bi wan ve bûye. Mîna: Serhedan, Botan, Şêrwan, Xerzan, Hevêrkan h.d. Ji lewre ev bêjeyên ha bi tu awayî nikarin bêne tewandin. Ji ber vê yekê herwekî mirov dibêje "Ez ji Rewanê têm! nikare bibêje "Ez ji Botanê têm". Ji ber ko eslê bêjeyê "bot" e, "an" ko pê ve bûye tewanga gelemarê ye. Ji xwe gava em Botan dibêjin mexsed "cihê" an "eşîrên Botan" e. Bêjeya "bot" bireserê cih û eşîrê ye û ji lewre hatiye tewandin û bûye "Botan". Mîna bêjeya "dar" gava dibe bireserê bêjeke din tête tewandin. Herwekî: "pêlên daran". Bêjeyên wek Serhedan, Şêrwan, Xerzan, Hevêrkan, Soran jî mîna wê ne û tev de yek hawî ne.

Di vê navê de bêjeya "gulan" rexma ko ji vî cisnî ye tête tewandin. Bi rastî eslê vê bêjeyê "meha gul, meha gulan" e;

yanî "an" tewang e. Ji lewre diviya bû "gulan" ne hata tewandin. Lê ev bêje ji qeydê der û bi awarteyî careke din tête tewandin û dibe "gulanê" û li şûna ko bibêjin "meha gulan" dibêjin "meha gulanê". Ji ber vê yekê "an" a gulanê divêt ji eslê bêjeyê bête hesibandin.

56- **Awarte:** Bi tenê û ji qeydê der di lêkerên gerguhêz û di zemanê wan ên borî de bireserên wan weke xwe dimînin û ji berevajî ve kirarên wan tene tewandin. Ji lewre, di komekên jêrîn de rexma ko bêjeyên: "Zîn, hesp, çêlek, zarok" kirar in, hatine tewandin û bêjeyên; "Sîsin, ceh, pencere" yên ko bireser in weke xwe mane û ne hatine tewandin.

Zînê Sîsin dît. Hespan ceh xwar. Çêlekan giha xwarî bû. Zarokan pencere şikêrand.

57 - Herçî navdêrên nêr in heke di wan tîpên "ê" û "a" hene ev navdêr dikarin bi guhartina van tîpan bi "ê" kê jî bêne tewandin. Herwekî di van komekan de: "Soro ji kêvir ket. Gurgîn çû êş. Balafir ber bi ezmên firî. Ez li hêsp siwar bûm. Ferzo ji bajêr têt. Kî li ser bên bû? Em ji xênî derketin".

Bi vê qeydê ve, divêt di qisetê de hin navdêrên nêr bê tewang bimînin. Ji ber ko di hemî navdêrên nêr de dengdêrên "e" û "a" peyda nabin, Ji lewre û li nik kurd-mancên ko bi vê qeydê ve diçin bêjeyên wek: "kum, goşt, dil, hiş, mirov, mêrik, gir, kur, mîr, mêt, gund" nayine tewandin, ji ber ko di wan de ne "e" ne jî "a" heye. Ji ber vê yekê gava ew di qisetê de dibin bireser jî weke xwe dimînin. Piştî ko ev qeyda di zimên cih bûye navdêrên bi "e" û "a" jî di qisetê de bê tewang hatine gotin. Ji lewre herwekî

mirov dikare bibêje "ez ji kevirî-an-kêvir ketim" dikare bibêje jî "ez ji kevir ketim" û bêjeya "kevir" netewîne.

Şanek: Ji raveka jêrîn dixuye ko di navdêrên nêr de meyildariya zimên ber bi terikandina tewanga wan a yekejmar e; nemaze şiklê pêşîn. Ji lewre her sê şiklên jêrîn rast in

Soro kevirî tavêje. Soro kêvir tavêje. Soro kevir tavêje.

Gurgîn çû aşî. Gurgîn çû êş. Gurgîn çû aş.

Balafir ber bi ezmanî firî. Balafir ber bi ezmên firî. Balafir ber bi ezman firî.

Ez li hespî siwar bûm. Ez li hêsp siwar bûm. Ez li hesp siwar bûm.

Ferzo ji bajarî têt. Ferzo ji bajêr têt. Ferzo ji bajar têt.

Kî li ser banî bû? Kî li ser bên bû? Kî li ser ban bû?

Em ji xaniyî derketin. Em ji xênî derketin. Em ji xanî derketin.

58 - Gava çend navdêr didin pey hev herwekî mirov dikare wan navdêra li gora mêjer û zayendê heryekê yek bi yek bitewîne, dikare bi tewandina hinekan jî bes bike.

Navdêrên ko dane pey hev ne ji yek zayendî ne; lê tev de ji yek mêjerî ne. Tewandina navdêra paşîn bes e. "Ez hesp û mehîne dibînim. Ez hesp û mehînan dibînim. Hesp û mehînan xwar".

Navdêrên ko dane pey hev, ne ji yek mêjerî ne. Her navdêr cihê û li gora mêjer û zayendê xwe tete tewandin. "Ez mihê û biziman dibînim. Ez hêsp û mehînan dibînim. Mihê û biziman xwar".

Navdêrên ko dane pey hev ji yek mêjerî û tev de yekejmar in, lê ew ne ji yek zayendî ne; û navdêra paşîn nêr e.

Ji ber ko di tewangê de esil navdêra paşîn e û hikim li mêjerê wê ye heke ew ne hatiye tewandin navdêra mê jî bê tewang dimîne. "Ezê herim keçik û kurik bibînim. Tu Rewşen û Felemêz dibînî?"

Şanek: 1 - Herçî navdêran ko bi "e" an bi "a" yê tamam dibin, çî mê çî nêr, ji ber kurtiyê, di yekejmarê de bi guhartina van tîpan bi "ê" kê jî têne tewandin. Di gelejmarê de ew "e" û "a" yekcar dikevin û "a" ya tewangê dikeve şûna wan.

Li ser masê ye   Li ser masê

Li ser maseyan   Li ser masan

Ber bi çiyayî   Ber bi çiyê

Ber bi çiyayan   Ber bi çiyân

Çirayê vemirîne   Çirê vemirîne

Perdeyê rake   Perdê rake

Perdeyan rake   Perdan rake

Şanek: 2 - Bêjeyên weke Frense, Sûriye, Emêrika, Efrîqe h. d. yên ko bi "e" kê tamam dibin, heke ew bi guhartina wê "e" yê bi "ê" kê ne hatine tewandin û ketine bin hikmê qeyda gelemper ew "e" bi "a" kê diguhêre û ew bêjê bi awayê jêrîn têne tewandin: "ji Sûriyayê, ji Frensayê, ji Emêrikayê, ji Efrîqayê. Lê şiklê din, yanî şiklê: ji Frensê, ji Sûriyê, ji Emêrikê, ji Efrîqê" siviktir e.

59 - Bireserê navdêrê: Navdêr di komekê de an bi tena xwe ne, an bêjeyeke din bi wan ve bûye û hevaltiya wan dike. Ji wê bêjeyê re bireser dibêjin; ji ber ko ew mana navdêrê diedilîne û dibe serî.

Bireserên navdêran, li gora cîsnên xwe li pêşî an li

paşiya navdêran tèn zêde kirin.

Bireser gava dikevin pêşiya navdêran bêî tu tiştî bi wan vedibin: ev keçik, kîjan mirov, çar xanî, hin çiya, çend kitêb, deh bizin, van zarokan.

Lê gava navdêr bi xwe li pêş e û bireser dane pey, hingê veqetandekê dikeve navbera navdêr û bireser û wan digihîne hev: Beriya Mêrdînê, hespê beza, mehîna spehî, çiyayê bilind, pehnava çiyê, newala kûr, rêke dirêj, stûna xênî, destê bi tenê, dara şikestî, xencera min.

60 - Navdêrek dikare çend bireseran bibe. Hin ji wan dikarin bikevin pêşî hinên din jî paşiya navdêrê. Bireserên ko ketine pêşiya navdêrê û yên ko dane pey wê ji alikî û tev de bireserên navdêrê ne û ji aliyê din ew bi xwe bireserên hev in: Min çend kitêb hene. Min çend kitêbên qenc hene. Ev xencera min e. Ev xencera xulamê min e. Ev xencera xulamê pismamê min e. Ev xencera xulamê cîranê pismamê min e.

II - VEQETANDEK

61 - Veqetandek bêjeke kiçik e ko dikeve paşiya navdêran û paşiya wan bêjeyên ko li şûna navdêran radibin û wan dinimînin.

Veqetandek carina di pêşiya rengdêran de jî peyda dibin.

Veqetandek bi gelemperî mêjer û zayendê navdêrê şanî didin û navdêr ji wekhevên wê vediqetînin.

Bi pêvebûna veqetandekê navdêr carina binavkirî û carina jî nebinavkirî dibin.

62 - Di zimanê kurdmancî de du texlît veqetandek hene: veqetandekên binavkirî û veqetandekên nebinavkirî.

63 - **Veqetandekên binavkirî:** Veqetandekên binavkirî dikevin paşiya navdêrên ko bireserek bi wan ve bûye û ev veqetandek wan navdêran binavkirî dikin. Ev navdêr bi vî awayî ji wekhevên xwe vediqetin, dibin xweserî kesekî, tişteki, an wesfekî wan didin zanîn. Veqetandekên binavkirî sisê ne: ê, a, ên.

Ê - Ji bo yekejmara zayendê nêr: Hespê Soro, çiyayê bilind, deriyê malê, dîwarê hewşê, pismamê min, mirovê qenc, kewê nêr.

A - Ji bo yekejmara zayendê mê: Mehîna Cemşîd, newala kûr, dotmama wî, jina delal, stûna stûr, ava tenik, destmala Sînemê, kewa mê.

ÊN - Ji bo gelejmarê her du zayendan: Hespên Soro,

Çiyayên bilind, deriyên malê, dîwarên hewşê, pismamên min, mirovên qenc, kewên nêr, mehînen Cemşîd, newalên kûr, dotmamên wî, jinên delal, stûnên stûr, avên tenik, destmalên Sînemê, kewên mê.

Bi rastî, gava em "Hespê Soro" dibêjin, vî hespî bi veqetandeka "ê" ji hespên din vediqetînin, û xweserî Soro dikin. Bi vî awayî em dizanin ko ev hesp hespê mirovekî ye ko navê wî Soro ye û ew ne hespê Gurgîn, Felemêz an mirovekî din e.

Dîsan di mîsala "Çiyayê bilind" de jî bi veqetandekê wesfê bilindbûnê em pê ve dikin û vî çiyayî ji wekhevên wî û nemaze ji çiyayê nizim cida dikin û ferqa bilind û nizimbûnê dixin navbera wan.

Gava em "dotmama wî" dibêjin, em çêlî wê dotmamê dikin ko ne ya min e, ne jî ya te ye, lê ya wî mirovî ye ko ew bi me her diwan nas e.

64 - Veqetandek di pêşiya rengdêran de: Gava veqetandeka binavkirî dikeve pêşiya rengdêrekê ew li şûna wê navdêrê radibe ko berî bîstekê çêl li wê kirine û ew bi xeberbêjan nas e. Hingê veqetandek mîna pronavekî navdêrekê dinimîne. Herwekî di bersivên komekên jêrîn de:

- Tu kijan kumî dixwazî?

- Ez ê gewir dixwazim (yanî kumê gewir dixwazim).

- Tu kijan destmalê dixwazî?

- Ez a sor dixwazim (yanî destmala sor dixwazim).

Di gelejmarê de:

- Ez ên gewir dixwazim (yanî kumên gewir dixwazim).

- Ez ên sor dixwazim (yanî destmalên sor dixwazim).

65 - Veqetandekên nebinavkirî: Veqetandekên nebinavkirî dikevin paşya wan navdêrên ko ji wekhevên xwe hatine veqetandin, lê ne hatine bi nav kirin û bi bîservebûna van veqetandekan kesine an tiştine nebinavkirî şanî didin. Du texlît veqetandekên nebinavkirî hene: 1 - yên ko dikevin paşya wan navdêrên ko hêj tu bireser bi wan ve nebûne, 2 - yên ko dikevin paşya wan navdêran ko bireserek daye pey wan.

66- EK, EK, IN.

EK - Ji bo yekejmara zayendê nêr.

EK - Ji bo yekejmara zayendê mê.

IN - Ji bo gelemjara her du zayendan.

Ev veqetandek dikevin paşya wan navdêrên ko hêj bi serê xwe ne û tu bireser bi wan ve ne bûne.

Hespek hat.   Hespîn hatin.

Mehînek hat.   Mehînin hatin.

Min hespek dît.   Min hespîn dîtîn.

Min mehînek dît.   Min mehînin dîtîn.

Ev hespek e.   Ev hespîn in.

Ev mehînek e.   Ev mehînin in.

Gava em "hespek hat" dibêjin, em vî hespî ji wekhevên wî vediqetînin, lê em wî nadin zanîn gelo ev kîjan hesp e? an hespê kê ye? Em wî bi vê veqetandekê nebinavkirî dikin.

Wezîfa veqetandeka nebinavkirî ji hevdûbêja jêrîn xweş tete seh kirin. Kur ji bavê xwe re dibêje:

- Ezbenî min dît, hespek hat û kete hewşê.

Bav - Gelo ew kîjan hesp e? an hespê kê ye?

Kur - Nizanim ez herim lê fedkirim.

Kur diçe, lê fedkire, vedigere û ji bavê xwe re dibêje:

- Ezbenî, hespê ko hat hespê kumêt e; an, hespê ko hat hespê Gurgîn e.

Bêdiro, hetanî ko kur ne çû û li hêsp fenekirî, kur û bav bi tenê dizanin ko yek ji heywanên ko jê re hesp dibêjin hatiye û ketiye hewşê. Lê ji ber ko tu wesfê wî bi wan ne nas e, ew hesp bi wan ne binavkirî ye û ew nizanin ew kîjan hesp e. Ji lewre veqetandeki nebinavkirî pêve ye. Lê piştî ko kur diçe lê fedkire û vedigere, hingê kur û bav dizanin ko ew hesp, hespê kumêt e; an hespê Gurgîn e. Bi gotinên din ew hesp bi wan binavkirî dibe. Ji xwe veqetandeka binavkirî "ê" pê ve bûye.

Şanek - Heke navdêrine ji yek mêjerî dane pey hev veqetandeki bi tenê besî wan e.

Hesp û mehînek hatin. Min keç û kurek hene.

Li şûna:

Hespek û mehînek hatin. Min keçek û kurek hene.

Lê heke navdêr ne ji yek mêjerî ne, hinên wan yekejmar û hinên din gelejmar in, hingê heryek ji wan cihê cihê veqetandeka xwe a xweser dibe.

Hespek û mehînin hatin. Min keçek û kurin hene.

67 - EKÎ, EKE, INE.

EKÎ - Ji bo yekejmara zayendê nêr.

EKE - Ji bo yekejmara zayendê mê.

INE - Ji bo gelejmara her du zayendan

Ev veqetandek dikevin paşiya wan navdêrên ko bire-

serek daye pey wan.

Hespekî delal hat. Hespine delal hatin.

Mehîneke delal hat. Mehînine delal hatin.

Hespekî sor hat. Hespine sor hatin.

Mehîneke sor hat. Mehînine sor hatin.

Gelek eşkere ye ko gava em "hespekî delal" an "hespekî Soro" dibêjin, ev gotin ne bi mana "hespekî Soro" hûr bibin. Di gotina "hespê Soro" de qala hespekî welê dikin ko bi her awayî bi me nas e. Lê gava "hespekî Soro" dibêjin ev hesp bi me bi tamamî ne nas e. Bi tenê em dizanin ko ew, hespek ji hespên Soro ye. Lê ew kîjan hespê Soro ye; em pê nizanin.

68 - Veqetandekên nebinavkirî di pêşiya rengdêran de : Veqetandekên nebinavkirî jî wek ên binavkirî, carina dikevin pêşiya rengdêran. Hingê şiklê wan ev e: î, e, en.

Hespekî min î qenc hebû. Hespine min ên qenc hebûn. Mehîneke min e qenc hebû. Mehînine min ên qenc hebûn.

Çend mîsalên din:

Ez çûme derên çeman, çem ên ser in.

Zozanên bavê te bilind in, berf û baran lê dibarin.

Kurê Haco ê mezin î xwenda. Hespekî min î sor hebû.

Şanek - Gava çend navdêr bi bireserekî ve girêdayî ne û ew hemî ji yek mêjerê ne, ji yek zayendî nebin jî, mirov dikare wan navdêran bi yek veqetandekê bi bireserî ve girêbide. Veqetandek ji zayendê navdêra paşîn tête bijartin, yanî heke navdêra paşîn nêr e, veqetandek nêr û heke ew mê ye, veqetandek jî mê ye. Herwekî li şûna ko mirov bibêje: "Meta min û mamê min hatine"

"pismamê min û dotmama min hatine" Mirov dikare bibêje:
"Met û mamê min hatine". "Pismam û dotmama min hatine".

Çend mîsalên din: Hesp û mehîna Lezgîn. Keç û kurekî min hene. Mih û bizinine zozanan.

69 - Gava ji yekê bêtir bireser bi navdêrekê ve dibin û ew bireser tev de navdêr û pey hev bireserên hev in hingê her yekî wan li gora mêjer û zayendê xwe veqetandekeke cihê dibe:

Ava me şêrîn e.

Ava kaniya me şêrîn e.

Ava kanîke me şêrîn e.

Ava kanîne me şêrîn e.

Ava kaniya gundê me şêrîn e.

Ava kanîke gundê me şêrîn e.

Ava kanîne gundê me şêrîn e.

Ava kanîke gundekî me şêrîn e.

Ava kaniyên gundê me şêrîn e.

Ava kaniya gundê cîranê me şêrîn e.

Ava kanîke gundê cîranê me şêrîn e.

Ava kaniyên me şêrîn e.

Avên kaniyên me şêrîn in.

Lê heke di nav wan bireseran de rengdêrek heye, hingê û ji ber ko rengdêr ji bêjeyên guhtêrbar e, û ji lewre tu veqetandek pê ve nabe, veqetandeka navdêra ko rengdêr bireserê wê ye dikeve pêşiya wê rengdêrê û wê bi navdêra xwe ve girêdide. Herwekî: gava em "kurê Haco ê mezin" dibêjin "ê" ya ko ketiye pêşiya rengdêra "mezin" ji "ê" ya ko bi "kur" ve bûye pê ve ne tu tişt e. Yanî yê ko mezin e, kur e, û ne "Haco" ye. "Haco" biwa meê hingê

bigota "Kurê Haco yê mezin". Heke me çêlî keçên Haco bikira hingê meê "a mezin" bigota, ji ber ko veqetandeka keçê "a" ye. "Keça Haco a mezin" Lê heke me mezinbûn bi aliyê Haco ve da hingê veqetandeka " Haco" pê ve dibe: "Keça Haco yê mezin". Çend mîsalên din: Tifinga min a dirêj. Hespekî min î xurt û beza hebû. Kitêba Hevind a perîfî. Mehîna min a kumêt.

70 - Tewanga veqetandekê: Ji veqetandekên ne binavkirî "ek, ek, in" gava dikevin paşya bêjeyên ko di qisetê de ne kirar lê bireser in, ew jî weke navdêran, têne tewandin û dibin: ekî, ekê, ina.

Hespek hat. Ez hespekî dibînim.

Hespin hatin. Ez hespina dibînim.

Mehînek hat. Ez mehînekê dibînim.

Mehînin hatin. Ez mehînina dibînim.

Şanek - Ji qeydê der û di hin cihên Kurdistanê de veqetandeka "in" carina bi "î" û "ê" yê jî tête tewandin; herçend "in" veqetandekê gelemar e û parkîten "î" û "ê" yekejmar in. Mesela: Li şûna "goştî bide min" û "avê bide min" "goştinî bide min" û "avinê bide min" dibêjin.

71 - Gava navdêr bi dengdêrekê temam dibin, dema ko veqetandek bi wan ve dibin mirov dikare hin tîpên ko navdêr û veqetandekê bi hev re girêdidin ji navê bêxe û wan kutibir bike. Herwekî li şûna ko mirov bibêje:

"Piyekî, xaniyekî, çirayekê, maseyekê, coyekê, xwesûyekê, kursiyek, xaniyine, maseya min".

Dikare bibêje: "Pêkî, yanîkî, çirakê, masekê, cokê, xwesûkê, kursîk, xanîne, masa min".

Şaneka tarîxî - Gramêra frensizî dibêje ko zimanê frensizî veqetandekên xwe ji pronaveke latînî girtine. Gelo me yên xwe, ev bêjeyên hûr, ji kû girtine?

Li gora tedqîqatên ko heta niho min çêkirine, me jî veqetandekên xwe ji hin pronavan girtine, lê ne ji pronavine biyanî, ji pronavine xwe.

Belê, veqetandekên me ên binavkirî ji pronavine me ên îşarkî bi der hatine. Herwekî pêşdetir dê bête gotin "yê, ya, yên" pronavine îşarkî ne û veqetandekên me ên binavkirî ji wan hatine pê. Di esl û bingehî de gava ev pronav diketin pêşiya navdêrekê û dibûn rengdêrine îşarkî "" di" yek dikete navbera wan û navdêrê. Mesela gotina "Hespê Soro" di eslê xwe de "Hespê di Soro" (1) ye.

Bêdiro, pronavên "yê, ya, yên" di şiklê "ê, a, ên" de bûne veqetandek û bi paşya navdêran ve zeliqîne; carina jî ketine pêşiya rengdêran. Yanî "Ev hesp yê Soro yê" bûye "Ev hesp yê Soro ye". Mîsalên jêrîn biserveketina veqetandekên kurdmancî bi temamî şanî didin.

Ev hesp, yê di Soro ye.   Ev hesp, yê Soro ye.

Ev, hespê di Soro ye.   Ev, hespê Soro ye.

Ev hesp, yên di Soro ne.   Ev hesp, yên Soro ne.

Ev, hespên di Soro ne.   Ev, hespên Soro ne.

Ev mehîn, ya di Soro ye.   Ev mehîn, ya Soro ye.

Ev, mehîna di Soro ye.   Ev, mehîna Soro ye.

-----
(1) Ev şikil hetanî îro di hin cihên Kurdistanê de peyda dibe. Lê tenê di gelemarê de tête gotin. Yanî li şûna ko bibêjin "hespên Soro" "hespê di Soro" dibêjin û gelemariya hespan bi "di" yê didin zanîn.

Ev mehîn, yên di Soro ne. Ev mehîn, yên Soro ne.
Ev, mehînên di Soro ne. Ev, mehînên Soro ne.

Herçî veqetandekên me ên nebinavkirî, me şiklên wan ên pêşîn, yanî yên ko bi navdêreke bê bireser in, me ew ji pronavên xwe ên nebinavkirî "yek" û "hin" girtine û ew xistine paşîya navdêran.

Yek hesp hat. Hespek hat.
Hin hesp hatin. Hespîn hatin.

Yek mehîn hat. Mehînek hat.
Hin mehîn hatin. Mehînin hatin.

Herçî veqetandekên nebinavkirî, yên ko dikevin paşîya navdêrên ko bireserek bi wan ve bûye, di pêkanîna wan de, pronavên îşarkî û ên nebinavkirî arîkariya hev kirine û ew anîne pê.

Herwekî ji mîsalên jêrîn dixuye.

Ev hespek yê di Soro ye. Ev hespek yê Soro ye.
Ev, hespekî di Soro ye. Ev, hespekî Soro ye.

Ev hespîn yên di Soro ne. Ev hespîn yên Soro ne.
Ev, hespine di Soro ne. Ev, hespine Soro ne.

Ev mehînek ya di Soro ye. Ev mehînek ya Soro ye.
Ev, mehîneke di Soro ye. Ev, mehîneke Soro ye.

Ev mehînin yên di Soro ne. Ev mehînin yên Soro ne.
Ev, mehînine di Soro ne. Ev, mehînine Soro ne.

Bi vî awayî veqetandekên me ên binavkirî û ên nebinavkirî hatine pê.

Di vê ravekê de kêmahiyek dikeve ber çavan. Gelo "î" û "e" yên ko di gotinên "hespekî Soro" û "mehîneke Soro" de têne dîtin, ji kû peyda bûne. Divêt ev tehsîra tewanga pronava nebinavkirî "yek" bibe. Ji xwe ev pronav di eslê xwe de jimarnav e û jimarnav navdêran ditewîne û ev têwang yanî û tewanga jimarnavan di ser hemî tewangên din re tete girtin. Heke me ew gotin vegerandinê şiklê jêrîn ew "î" û "e" jî bi der tîn.

Yek hespî Soro. Yek mehîne Soro.

Herçî "e" ya "hespine Soro" ye ev "e" di eslê xwe de "en" bû û "n" jê ketiye û li şûna "hespinen Soro" îro dibêjin "hespine Soro". Ji xwe "n" îşareta gelemariyê; û ji ber ko di "ine" de "n" ek heye ji xwe jê re hewce namîne.

III - PRONAV

72 - Pronav ew bêje ye ko dikeve şûna navdêrê. Pronav, mêjer û carina jî zayendê navdêrê dide zanîn. Ji hêla din pronav wezîfeyên navdêra ko dinimîne li xwe digere û wan ditîne cih.

Di komekên jêrîn de: "Zimanê lalekî ji yê virkerekî çêtir e. Du diz ji bo kerekî dizî pev diçûn; yekî dixwest wî bifroşe, ê din dixwest pê karekî bike. Bayê zozanan ji yê deştê xweştir e. Ewê ko hat birayê min bû. "Bêjeyên " yê, yekî, wî, ê, pê, yê, ewê" pronav in. Ji ber ko ew ketina şûna navdêrên: "Zimanê, dizekî, kerî, bayê, mirovê".

Bêdiro, heke me ev navdêr vegerandine şûna wan pronavan ew komek dikevin şiklên jêrîn. "Zimanê lalekî ji zimanê virekekî çêtir e. Du diz ji bo kerekî dizî pev diçûn; dizekî dixwest kerî bifroşe, dizê din dixwest bi kerî karekî bike. Bayê zozan ji bayê deştê xweştir e. Mirovê ko hat birayê min bû".

73 - **Zayendên Pronavan:** Pronavan sê zayend hene: mê, nêr û nêtar.

Pronavên nêr - Pronavên nêr ew pronav in ko dikevin şûna navdêrên nêr. Lêzgîn got, wî got.

Pronavên mê - Pronavên mê ew pronav in ko dikevin şûna navdêrên mê. Qeşemê got, wê got.

Pronavên nêtar - Pronavên nêtar ew pronav in ko dikevin şûna navdêrên her du zayendan û li gora zayendê navdêra ko dinimînin dikarin carina nêr û carina jî mê bêne hesibandin. Lêzgîn hat; ew hat. Qeşem hat; ew hat.

74 - Di zimanê kurdmancî de şeş texlit pronav hene.

1 - Pronavên kesîn

2 - Pronavên işarkî

3 - Pronavên girêkî

4 - Pronavên pirsiyarkî

5 - Pronavên nebinavkirî

6 - Pronavên xwedîn

75 - **Pronavên kesîn**. Ji van pronavan re pronavên kesîn dibêjin. Ji ber ko ew, nemaze, dikevin şûna kesan û wan dinimînin. Di qisetê de sê kes hene ko dikevin axaftinê. Ê xeberbêj, yanî yê ko daxêve, û yê ko pê re tête axaftin û kesê ko axaftin li ser wî ye. Di gramêrê de ji wan re kesê pêşîn, kesê diwim û kesê seyim dibêjin.

1 - Kesê pêşîn. Yê ko daxêve: Ez, min, em me, xwe.

2 - Kesê diwim. Yê ko pê re tête axaftin: Tu, te, hon, we, xwe.

3 - Kesê seyim. Yê ko di axaftinê de qala wî dikin: ew, wî, wê, ew, wan, xwe, ê.

Ji van pronavan "wî" nêr, "wê" mê û ên mayin tev de, yanî : "ez, min, tu, te, ew, em, me hon, we, wan, xwe, ê" nêtar in.

76 - Pronavên lihevxiştî. Ji pronavên nêtar hinên din hene ko ji wan re pronavên lihevxiştî dibêjin. Ji ber ko ew bi lihevxiştina daçek û pronavekê tene pê.

77 - Pronavên kesîn du tofên biserxwe ditînin pê: Pronavên kirar, pronavên bireser.

Pronavên kirar bi gelemperî dikevin şûna wan navdêrên ko di qisetê de kirar in. Herçî bireser dikevin şûna navdêrên ko di qisetê de bireser in.

Ji lewre ev pronavên ha nayine tewandin. Ji ber ko şiklên wan ên bireser şiklên wan ên tewandî ne. Lê herçî pronavên ko şiklên wan ên tewandî nînin, gava ew, di qisetê de dibin bireser, wek navdêrên ko dinimînin têne tewandin.

Pronavên kirar   Pronavên bireser

ez	min
tu	te
ew	wî, wê
em	me
hon	we
ew	wan

78 - **Awarte:** Herwekî di mada (56) de hate gotin, navdêr gava kirarê lêkereke gerguhêz in, di zemanên xwe ên borî de weke bireseran têne tewandin û ji bervajî ve wan ên sererast weke xwe dimînin. Ji ber vê yekê di van lêkeran de pronavên kirar bi ên bireser diguhêrin û her yeke wan dikeve şûna a din; yanî pronavên kirar dibin bireser û ên bireser dibin kirar.

Ji lewre wek "gotin, xwarin, xistin" di zemanên xwe ên borî de bi pronavine bireser têne çevandin û bireserên wan ên sererast bi pronavine kirar têne nimandin. Herwekî: min got, te xwar, wî xist, we got, wê xwar, wan xist, me xwar. Çend mîsal:

Zînê Sîsin dît.	Wê ew dît.
Hespan ceh xwar.	Wan ew xwar.
Min qelem ji destê xwe xist.	Min ew ji destê xwe xist.
Cîranan em dîtîn.	Wan em dîtîn.
Soro ez xapandim.	Wî ez xapandim.

PRONAVÊN KIRAR

79 - Pronavên kirar dikevin pêşiya lêkeran û lêker rast bi rast didin pey wan: ez hatim, ew çû, min dixwar, wan goti bû, ezê herim, min dê bigota.

80 - Carina û gava di komekê de bireserin hene, hinekên wan dikevin navbera pronav û lêkerê: Îro, ez ji Farqînê hatim. Ew dihî berî nîvro çû Diyarbêkrê. Min nan xwar. Ez diçim nêçîrê. Wan ev tişt ji min re di koçka we de goti bû. Ezê sibê bi birayê xwe re herim dibistanê.

81 - Heke lêkerên du kirarên têvel hene pronavên ko dinimînin, li gora rêza kesên xwe didin pey hev, yanî kesê diwim dide pey kesê pêşîn û kesê seyim dide pey kesê diwim. Ji bo kurt kirina gotinê piştî pronava dido-wan pronaveke gelemjara û ji kesê pronava pêşîn tête hildan. Ji lewre nabe ko mirov bibêje: "ew û ez em hatin" lê divêt bibêje "ez û ew em hatin" an "ez û ew hatin". Ji ber ko "ew" ji kesê seyim û "ez" ji kesê pêşîn e. Çend mîsalên din: Tu û ew hon çûn. Ez û tu emê herin. Te û wî we bigota. Min û te me ne xwar. Ez û ew em rabûn.

82 - Heke di komekê de çend lêker, lê kirarekî bi tenê heye hingê ne gerek e ko di pêşiya her lêkerê de pronav bête tekrar kirin. Ji lewre, li şûna ko mirov bibêje: " ew çû, ew lê fedkirî ê ew vegeriya" dikare bibêje û spehîtir e ko bêje: "ew çû, lê fedkirî û vegeriya". Dîsan li şûna "Min kirî, min firot û min pê kar kir" mirov dikare bibêje: " min kirî, firot û pê kar kir".

83 - Lê heke lêker tev de ne ji yek cisnî ne, yanî hin

gerguhêz û hin jî negerguhêz in; hingê li gora pêkhatina komekê lêker bi pronavekê an bi didowan têne çevandin.

84- Pronava lêkera negerguhêz di pêşiyê de:

Vêca her lêker li gora cîsnê xwe bi pronavine cihê têne çevandin. Yanî lêkerên negerguhêz bi pronavên xwe û ên gerguhêz bi yên xwe. Û herwekî ji mîsalên jêrîn dixuye hevokên ko lêkeran ew anîne pê dikarin bi hev-gihanga "û" yê bi hev re bêne girêdan:

Ez çûm, min ji xwe re hespek kirî.

Ez çûm û min ji xwe re hespek kirî.

Tu çûyî, te ji xwe re hespek kirî.

Tu çûyî û te ji xwe re hespek kirî.

Ew çû, wî ji xwe re hespek kirî.

Ew çû û wî ji xwe re hespek kirî.

Em çûn, me ji xwe re hespek kirî.

Em çûn û me ji xwe re hespek kirî.

Hon çûn, we ji xwe re hespek kirî.

Hon çûn û we ji xwe re hespek kirî.

Ew çûn, wan ji xwe re hespek kirî.

Ew çûn û wan ji xwe re hespek kirî.

Şanek - Di kesê seyim de şikilên " ew çû û wî kirî" û " ew çûn û wan kirî" îro hesêb nayine gotin yanî ev şikil ji kar

hatine êxistin. Di kesên seyim de pronavên didowan yanî "wî" û "wan" têne xistin û komek dikevin şiklên jêrîn:

Ew çû, ji xwe re hespek kirî.

Ew çûn, ji xwe re hespek kirîn.

Di vî şikilî de her du pronavên "ew" çî yekeymar çî ge-
lejmar êdî ne pronavine kesîn lê pronavine işarkî ne.

85- Pronava lêkera gerguhêz di pêşiyê de:

Hingê her du lêker bi yek pronavê têne çevandin, bi pronava lêkera gerguhêz.

Min çû ji xwe hespek kirî.

Te çû ji xwe re hespek kirî.

Wî (wê) çû ji xwe re hespek kirî.

Me çû ji xwe re hespek kirî

We çû ji xwe re hespek kirî.

Wan çû ji xwe re hespek kirî.

Herwekî di mîsalên jorîn de tête dîtîn, di vî şikilî de lêkera negerguhêz jî - wek lêkere gerguhêz- bê dûpaş tête çevandin. Yanî "çûm, çûyî, çû, çûn, çûn, çûn" tev de dibin "çû". Mirov dikare bibêje qey lêkerên "çûn" û "kirîn" gihane hev û lêkereke hevedidanî wek "çûnkirin" anîne pê. Û ji ber ko di lêkerên hevedidanî de hikim û îtibar li lêkera paşîn e, û di karê me lêkera paşîn "kirîn" lêkereke gerguhêz e, lêkera hevedidanî "çûnkirin" lêkereke gerguhêz hatiye hesêb û welê hatiye çevandin.

PRONAVÊN BIRESER

86- Min, te, wî, wê, me, we, wan.

Herwekî di mada (77) an de hate gotin ev pronavên ha di eslên xwe de pronavine bireser in: ez te dibînim, tu min dibînî, em wan dibînin, tu wê dibînî, em we dibînin, hon wî dibînin, ew me dibînin.

Lê di lêkerên gerguhêz û di zemanên wan ên borî de ev pronav dibin kirar û heke lêkerê bireserekî sererast heye ew bireser bi pronaveke kirar tête guhartin: min tu dîtî, te ez dîtîm, wî em dîtî, wê hon dîtî, me tu dîtî, we ez dîtîm, wan em dîtî.

Lêbelê heke bireserê lêkerê ne sererast, lê nerêrast e; hingê û li gorî qeyda bingehîn pronav weke xwe dimînin; min ji wan re got, te ji min stand, wî ji wan girt, wê li me da, me bi wan nikarî bû.

87 - **Xwe** : Ev pronava nêtar her du mêjer û zayendan jî dinimîne; yanî dikeve şûna mê û nêr, yekejmar û gelejmar: wî xwe kuşt, wê xwe kuşt, wan xwe kuşt.

Gava di komekê de kirar û bireser ji yek kesî û ji yek mêjerî ne û tevgera kirê rast bi rast li ser wî bi xwe ye, hingê pronava bireser bi pronava "xwe" tête nimandin. Bi gotinên din pronavên ji yek kes û mêjerî û yeke wan kirar û a din bireser di komekê de nagehin hev. Ji lewre mirov nikare bibêje "ez min di neynikê de dibînim" ji ber ko "ez" û "min" her du jî ji yek kesî û ji yek mêjerî ne; û yeke wan kirar û a din bireser e. Ji ber vê hindê divêt bête

gotin: " Ez xwe di neynikê de dibînim".

Lê di komeka: " Ez pezê me diçêrînim" de du pronav ji yek kesî û yeke wan kirar û a din bireser gihane hev. Ji ber ko ew herçend ji yek kesî bin jî ne ji yek mêjerî ne; "min" yekejmar û herçî "me" gelejmar e.

Lê ji milê din em dibînin ko di komeka "ez te û birayê te dibînim" de du pronav ji yek kes û mêjerî gihane hev. Ji ber ko her du jî bireser in û di wan de tu kirar nîne.

88- Awarte: Pronava "xwe" ya ko di eslê xwe de pronaveke bireser e carina û bi kirarekî dî ve di cihê kirar de tête dîtin. Herwekî: "Ez û birayê xwe em hatin. Min û birayê xwe me got. Tu û birayên xwe hon ji min re sax bin".

Di vî halî de mîna ko di mîsalên jorîn de tête dîtin pronavên ji yek kes û ji yek mêjerî nagehin hev. Lê heke mêjer guhêrî hingê ew digehin hev : Ez û birayê xwe em hatin. Min û birayên me xwar.

89- Ê: Ev pronava nêtar bi tenê yekejmarê dinimîne û dikeve şûna pronavên " vî, vê, wî, wê " yên ko di komekê de piştî lêkerê hatine hildan, herwekî di mîsalên jêrîn de:

Min da vî, vê   Min da ê

Min da wî, wê   Min da ê

Ezê bidim vî, vê   Ezê bidim ê

Ezê bidim wî, wê   Ezê bidim ê

Lê li şûna "min da wan" "min da ê" nayê gotin; ji ber ko pronava "ê" nikare mêjerê gelejmar binimîne.

* * *

NÎŞANK - Şaneka jêrîn li dawîya mada (12) wê bête zêde kirin. (Hawar: 28. rûpel: 10)

S - Di hin cihên Kurdistanê de gava ev dengdar "s" dide pey dengdêrekê wê hinek tîj weke "z" kê dixwînin. Ev awayê bilêvkirinê nakeve nivîsandinê û "s" her gav weke xwe yanî "s" tête nivîsandin û bi "z" yê nayeta guhartin.

Awayê Nivîsandinê

Awayê Bilêvkirinê

Biguhêsîne

Biguhêzîne

Selete

Zelete

Ez çûm Parîsê.

Ez çûm Parîzê

Ez derbas bûm.

Ez derbaz bûm.

Ji pesnan diştexile.

Ji peznan diştexile.

PRONAVA BERBIHEVÎN

90- HEV, ÊK.

Pronava berbihevîn ew pronav e ko di qisetê du kesên têvel bi hev re dinimîne û li şûna wan dikeve. Ferqa vê pronavê ji yên din ev e ko pronavên din bi tenê kesekî (kesê pêşîn, kesê diwim an kesê seyim) dinimînin. Herçî pronava berbihevîn divêt du kesan an sê kesên bi hev re binimîne; an ji kesekî çend peyan. Ev pronava ha tucaran nikare kesekî bi tenê binimîne. Herwekî li jor tête dîtin ev pronav du şikil hene: hev û êk. Şikilê paşîn "êk" bi tenê li nîvrrohelatê Kurdistanê de tête gotin.

Me got ko ev pronava ha du an sê kesên têvel dinimîne. Bêdîro, gava em "em birayên hev in" an "em birayên êk in" dibêjin pronava berbihevîn; li gora hazirbûna kesan du an sê kesên têvel dinimîne. Heke yên hazir "ez" û peyakî din e "hev" kesê pêşîn û diwim û heke yên hazir ji du kesan bêtir in, hingê "hev" her sê kesên qisetê dikare binimîne.

1 - Yên hazir "ez" û peyakî din e. Hingê komeka " Em brayên hev in " mana jêrîn dide: " Ez brayê te me, tu jî brayê min î".

2 - Yên hazir "ez" û peyayine din in . Hingê komeka "Em brayên hev in" bi awayê jêrîn tête mana kirin: "Ez brayê we me, hon jî (yanî tu û ew) brayên min in".

Çend mîsalên din. Medhelokê gotiye: "Kalo ji bêkesî, pîrê

jî bênefsî her diwan li hev pirsî”. Di vê medhelokê de ”hev” ji kesê seyim du mirovan dinimîne: kalo û pîrê. Heke me medhelok ji hev de xist mana jêrîn jê bi der têt: ”Wî (kalo) li pîrê pirsî; wê ”pîrê” jî li kalo pirsî.

Dijminan xar berda hev. Yanî vî aliyî berda wî aliyî û wî aliyî jî berda vî aliyî.

Em du heval in û em ji hev ne razî ne. Yanî ez ji wî ne razî me, ew jî ji min ne razî ye.

PRONAVÊN LIHEVXISTÎ

91 - Ev pronavên ha herwekî di mada 76an de hate gotin bi lihevxiştina hin daçekan bi hin pronavan hatine pê û li gora pêkhatina komekê ev wan daçek û pronavan dinimînin. Herçî daçek "ji, li, bi, di" ne. Herçî pronav an "vî, vê, wî, wê" ne, an "hev, êk" in. Ji lewre ev pronavên ha du tofan ditînin pê.

92 - Tofa pêşîn jê, lê, pê, tê.

Min jê stand: min ji vî stand, min ji wî stand, min ji vê stand, min ji wê stand.

Ez jê distînim: ez ji vî distînim, ez ji wî distînim, ez ji vê distînim, ez ji wê distînim.

Min lê pirsî: min li vî pirsî, min li wî pirsî; min li vê pirsî, min li wê pirsî.

Ez lê dipirsim: ez li vî dipirsim, ez li wî dipirsim, ez li vê dipirsim, ez li wê dipirsim.

Min pê karî bû : min bi vî karî bû, min bi wî karî bû, min bi vê karî bû, min bi wê karî bû.

Ez pê dikarim : ez bi vî dikarim, ez bi wî dikarim, ez bi vê dikarim, ez bi wê dikarim.

Min tê da: min di vî da, min di wî da, min di vê da, min di wê da.

Ez tê didim: ez di vî didim, ez di wî didim, ez di vê didim, ez di wê didim.

Herwekî ji mîsalên jorîn ve dixuye ev pronavên ha bi tenê yekejmarê dinimînin û nikarin bikevin şûna gelejmarê. Ji lewre li şûna "min ji wan stand" "min jê stand" nayête gotin.

93- Tofa diwim: jev - jêk, lev- lêk, pev - pêk, tev - têk.

Me jev - jêk stand: me ji hev - êk stand.

Me lev - lêk pirsî: me li hev - êk pirsî.

Em lev - lêk dipirsin: em li hev - êk dipirsin.

Me pev - pêk nikarî bû: me bi hev - êk nikarî bû.

Em pev - pêk nikarin: em bi hev - êk nikarin.

Me tev - têk da : me di hev - êk da.

Em tev - têk didin: em di hev - êk didin.

ŞANEK - Ji daçekên ko ji birekî bihevketî ne û dikevin pêşiya bêjeyan (li, bi, ji) tu daçek nikare bikeve pêşiya pronavên lihevxiştî. Ji ber ko ev di wê de hene. Ji lewre mirov nikare bibêje; Mozê bi wî pê veda. Divêt bibêje: Mozê bi wî veda. An: Mozê pê veda.

Lê herçî daçekên ko ji du biran bihevketî ne (di-de, jê-re, bi-ve) birê wan ê paşîn dikare bide pey pronavên lihevxiştî: ez tê de bûm, min jê re got, ev her du gund pev ve ne. Birê van daçekan ê pêşîn ji xwe di wan de ye.

Ji milê din pronavên lihevxiştî dikarin bidin pey hev. Ji ber ko di wan de daçekek û pronavek heye û ji lewre gava didin pey hev jî pronavek dikeve navbera her du daçekan: Min jê lê pirsî. Yanî: Min ji vî li wî pirsî.

PRONAVÊN IŞARKÎ

94 - Pronavên îşarkî ji kes tişt û heywanan bi tenê kesên seyim dinimînin û gava dikevin şûna wan, wan bi îşaretkirinê şanî didin.

95 - Di zimanê kurdmancî de du texlît pronavên îşarkî hene:

Ên pîvene: ev, ew

Ên qersene: yê, ya, yê

96 - Pronavên îşarkî ên pîvene pronavine nêtar in û ji ber ko şikilên wan ên kirar û bireser cihê cihê nînin li gora mêjer û zayendê navdêra ko dinimînin têne tewandin û veqetandekên wan dibin. Ji veqetandekan, bi tenê ên binavkirî bi van ve dibin. Ên nebinavkirî bi van ve nabin. Ji ber ko ev bi îşaretkirinê ewçend binavkirî ne ko nikarin bibin nebinavkirî.

Ev - Tiştê nîzing an navdêra ko di qisetê de piştî hemiyar hate gotin şanî dide.

Ev hat   Evî got, evê got, ez evî dibînim, ez evê dibînim.

Ev hatin   Evan got, ez evan dibînim.

Ew - Tiştê dûr an navdêra ko berî çendekê di qisetê de hate gotin şanî dide.

Ew hat   Ewî got, ewê got, ez ewî dibînim, ez ewê dibînim

Ew hatin   Ewan got, ez ewan dibînim.

ŞANEK - Ev pronavên ha di şikilên xwe ên tewandî de, gelek caran bê "e" yê têne bi kar xistin: Vî got, vê got, ez vî dibînim, ez vê dibînim, van got, ez van dibînim. Wî got, wê got, ez

wî dibînim, ez wê dibînim, wan got, ez wan dibînim.

Lê neêxistina "e" yê çêtir e. Ji ber ko gava "e" hate êxistin pronava îşarkî "ew" bi pronavên kesîn "wî, wê, wan" tevlî hev dibe.

Şaneka jêrîn di pey mada 90î re dê bête senifandin.

ŞANEKA TARÎXÎ - Pronava berbihevîn bi biserveçûna zimên ketiye şikilê xwe ê îro " hev, êk". Ev pronav di esilê xwe de ji sê bêjeyan bihevketî ye: "hev-û din" an "êk-û-din". Ji lewra berê li şûna "em birayên hev in" "em birayên êk in" "em birayên hevûdin in" an "birayên êkûdin in" digotin. Piştî "û" jî ji navê ket û pronav bû "hevdin, êkdin". Lê birêva di vî şikilî de jî hin tadîl hatine rû. Herwekî: Hevdi, hevdu, hevdû. Êkdi, êkdû, êkdû.

Şikilê bingehîn bi temamî winda ne bûye û hetanî îro di hin derên Kurdistanê de weke xwe tête gotin. Ji milê din, Ji ber xweşdengiyê, nemaze di zimanê nivîskî de û gava pronavên berbihevîn didin pey hev an ev pronav ketine pêş an paşê bêjeyine yekîte di şikilên kevin de têne istîmal kirin.

Me ji hev re goti bû ko sibe em hev bibînin.

Me ji hev re goti bû ko sibe em hevdû bibînin.

Me hev nas ne kir.

Me hevdû nas ne kir.

Piştî ko em li esilê vê pronavê hûr bûn emê wê ji hev de bêxin û li hêmanên ko ew anîne pê hûr mêze bikin.

Ji xwe di şikilê " êk-û-din" de mana her bêjeyê eşkere ye. Bi tenê tê de "yek" bûye "êk". Herçî "hev-û-din" gelek heye ko "hev" jî bi mana "yek" e. Bêdiro di zarekî kurdî, di zarê dumilî de ji "yek" re "jew" an "yew" dibêjin.

97 - Pronavên işarkî ên qersene sê pronav in: yê, ya, yên. Ev pronav li kes, tişt û heywanan bêî ko dûr an nizingbûna wan bidin zanîn işaret dikin û di komekê de hergav kirar in û tucaran nabin bireser.

Yê ko hat birayê min bû.

Yên ko hatin birayên min bûn.

Ya ko hat dotmama min bû.

Yên ko hatin dotmamên min bûn.

Herwekî di mîsalên jorîn de tête dîtîn ev pronavên ha tucaran ne bi serê xwe ne û hergav bireserek dide pey wan. Ev bireser jî pronava girêkî "ko" ye.

98 - **Ha:** Ev bêje jî texlîtek pronaveke işarkî ye. Ev pronav dikeve paşya pronavên işarkî ên pîvene û bi veqetandekê digehe wan û fikira işaretkirinê xurtir dike:

Evê ha   Eva ha   Evên ha

Ewê ha   Ewa ha   Ewên ha

Ji milê din ev pronava ha dide pey navdêran jî û bi veqetandekê bi wan ve dibe.

Mirovê ha   Mirovên ha

Jinika ha   Jinikên ha

ŞANEK - Hin pronavên işarkî, di zimanê devkî de, cih cih ketine şikiline din û esilê xwe winda kirine. Ev tişt bi lihevxiştina pronavên işarkî ên pîvene bi pronava "ha" hatiye pê.

Evê ha   Eva ha   Evên ha

vîna   vêna   vêna

Ewê ha   Ewa ha   ewên ha

wîna   wêna   wêna

Di vî şikilî de mê û nêr yanî zayendê bêjeyê disan xuya dike. Lê tiştê ko li aliyê roavêyê welêt qewimî ye ev ferq jî ji ortê rakiriye û bi tenê ferqa mêjer hiştiye.

Evê ha	Eva ha	Evên ha
vaya	vaya	vana
Ewê ha	Ewa ha	Ewên ha
waya	waya	wana

Nemaze ev şikil bi tu awayî nikare bikeve zimanê nivîskî.

PRONAVÊN GIRÊKÎ

99 - Pronava girêkî dikeve paşya navdêr an pronave-ke din û wan bi komeka ko di pey wan re têt girêdide. Di zimanê kurdmancî de ji bo her du mêjer û zayendan bi tenê yek pronava girêkî heye ew jî "ko" ye.

Pronava "ko" di komekê de, li gora navdêra ko dinimîne carina kirar û carina jî bireser e.

Kirar : Mirovê ko tu dît birayê min e.

Yê ko tu dît birayê min e.

Bireser : Mirovê ko te dît birayê min e.

Yê ko te dît birayê min e.

Çend mîsalên din: Destmalên ko te kirîne spehî ne. Ez îro li hespê ko te dihî ji gund anî, siwar bûm. Çiyayê ko li pêş me ye Herekol e. Mifta ko min pê ev derî vedikir winda bûye.

100 - Herwekî di cih û deverê de dê bête gotin di zimanê kurdmancî de ji "ko" ya pronav pê ve "ko" ke din jî heye. Ew ko gihanek e û wezîfa wê di qisetê de weke din e. "ko" ya gihanek dikeve navbera hevokên komekekê û wan digehîne hev. Ji lewre ev "ko" hergav dide pey lêkerekê: Min got ko ez nayê. Ew hatin ko me biezimîn.

Ev ko bi xwe gava bi mana "heke" ye hingê beriya lêkerê tete gotin: Ko Lêzgîn hat emê herin nêçîrê.

PRONAVÊN PIRSIYARKÎ

101 - Pronavên pirsiyarkî dikevin komekên pirsiyariyê û li gora pêkhatina komekê, carina kirar û carina jî bireser in,

102 - **Kî- Kê, Çi-Çî**. Ev pronavên ha herwekî tête dîtin xwediyê du şikilan in, kirar û bireser; ji lewre nayine tewandin.

KIRAR

BIRESER

Kî hat?

Tu kê dibînî?

Çi hat ?

Tu çi dibînî ? (1)

Pronavên "kî" û "kê" bi gelemperî û bi tenê kesan û pronavên "çi" û "çî" tiştên mayin û carina bi awakî nerêrast kesan jî dinimînin. Ji van pronavan bi tenê

-----

(1) Piraniyeke kurdmancana e mezin pronava "çi" de kurt û dirêjbûna "î" yê derpêş nakin û "çî" û "çî" yê bi yek awayî bi lêv dikin. Ji lewre her du jî di şikilî "çî" de dikarin bêne nivîsandin.

"çi" carina veqetandekê dibe.

Ev kî ye? Ev Hevind e. Ev zarokek e. Ev mirovekî min e.

Tu kê dibînî? Ez Hevind dibînim. Ez zarokekî dibînim.

Ez mirovekî xwe dibînim.

Tu kî yî Ez dergevanê dibistanê me.

Ev çi ye? Ev kitêb e. Ev çiya ye. Ev xapandin e.

Tu jî çi yî? Ez jî ji xwe re zilamek im.

Ev çiyê te ye? Ev pismamê min e.

Çend mîsalên din: Tu bi kê re hatî? Yê ko hat kî bû? Ez çi jê bikim? Ez pê çi bikim? Kê kî kuşt? Kî kê dikuje? Kê got? Çi dest daye te? Kê dest daye te? Te çi xwar? Tu çi dixwî? Kê karî kê? Kî kare kê? Ev bi çi ye? Te destê xwe daye çi?

103 - **Kîjik, kîjan**: Ev her du pronavîna min a hev in, yanî ciyok in û bêferq ji bo kesan û her tiştên din tene gotin û ji ber ko şikilên wan ên kirar û bireser, cihê cihê nînin, wek navdêran û li gora navdêra ko dinimînin tene tewandin.

Kîjik hat? Tu kîjikî, kîjikê dibînî?

Kîjan hat? Tu kîjanî, kîjanê dibînî?

Kîjik hatin? Tu kîjikan dibînî?

Kîjan hatin? Tu kîjanan dibînî?

Çend mîsalên din: Kîjanî got? Kîjikan hilgirt? Te ji kîjanê re got? Wê ji kîjikî xwest? Kîjan rabû? Tu li kîjanî siwar bûyî? Kêfa te ji kîjikê re têt?

ŞANEKA TARÎXÎ - Herwekî ji xwe ber dixuye pronavên "kîjik" û "kîjan" bêjeyine hevedidanî ne. Divêt ev ji bêjeyên "kî- ji- van- yek" bihevketî bin. Kurdmancan

gava ev bêje lihevxişt û jê pronaveke pirsiyarkî anî pê; hinan ji nav van bêjeyan "kî" "ji" û "yek" girtin û ji pronava xwe re şikilê "kîjik" ê dan. Hinên din li şûna "yek" ê "an" a "van" ê girtin û ji pronava xwe re şikilê "kîjan" ê dane.

Kî - ji - van - yek   Kîjik

Kî - ji - van - yek   Kîjan

Ji xwe em îro jî dikarin bibêjin; "Tu kê ji van dixwazî". Lê bi vî şikilî bi tenê mirov têne nimandin.

104 - **Çend:** Ev pronava ha bi tenê gelemarê dinimîne: Ev çend in ? Te çend dîtin ? Tu çendan dixwazî ?

Ji ber ko ev pronav bi tenê gelemarê dinimîne, herwekî di mîsalên jorîn de tete dîtin bi tenê bi tewanga gelemarê tete tewandin. Ev çend bi xwe carina pronava nebinavkirî ye.

105 - Kû. Ev pronav bi tenê ji bo pirsiyara cih tete gotin: Tu çûyî kû ? Ew li kû bû ? Hon ji kû tîn ?

PRONAVÊN NEBINAVKIRÎ

106 - Pronavên nebinavkirî dikevin şûna navdêrên ko di qisetêde bi awakî mibhem hatine şanî kirin. Bi gotinên din ev pronav wan kes, tişt an heywanan dinimînin ko di qisetê de ne binavkirî ne. Ji ber ko van pronavan şikilekî bi tenê heye, gava ew dibin bireser wek navdêran têne tewandin.

Di zimanê kurdmancî de gelek pronavên nebinavkirî hene û li gora pêkhatina komekê û mehcetê; ji bêjeyine têvel; û ji nû ve hinên din jî têne saz kirin.

Ên bingehîn ev in:

107 - **Yek. Heryek:** Yek hat. Yekî got. Yekê digote yekî. Ez yekî dibînim. Min ji yekê re got. Heryekê digot. Heryekê dixwend. Yekî din digot. Yeke din digot.

108 - **Tu. Kes:** Min tu ne dît. Kes ne hat. Kesî ne got. Ez tiwan nabînim. Tiwan ne xwar.

109 - **Tukes. Tutîşt :** Tukesî negot. Tukes nabêje. Tukes ne hat. Ez tukesî nas nakim. Min ji tukesî re ne got. Tu tişt nîne. Min tutîşt ne dît.

110 - **Herkes. Hertîşt. Tiştekek:** Herkesî digot. Min ji herkesî bihîst. Herkes dibêje. Tiştekek ket. Hertîşt hazir e. Ji hertîştî bêtir. Tiştekek heye. Ez tiştekekî dibînim.

111 - Hin. Hinek: Hin hatin. Ez hinar dibînim. Hinar got. Min hin dîtin. Hinek hatin. Hinekan got. Ez hinekan dibînim. Hinên din dibêjin. Hinekên din hene.

112 - **Filan. Behvan. Filankes**: Ev pronavên ha dikevin şûna navên mirovan û li gora mêjer û zayendên wan têne tewandin.

Filan hat, behvan ne hat.

Soro hat, Hevind ne hat.

Filanê digot. Mebêje filan û behvan, yek bi yek binav bike. Filankes çire ne hat?

113 - Ji van pê ve bêjeyên wek yên jêrîn hene ko gelek caran wek pronavên nebinavkirî têne îstîmal kirin: Çend, çendek, hemî, giş, gelek, heçî - h, d...

PRONAVÊN XWEMALÎN

114 - Pronavên xwemalîn ew pronav in ko li navdêrên ko dikevin şûna wan îşaret û fikireke xwemaliyê bi van dikin. Bi gotinên din ev pronav xwediyên tiştên ko di qisetê de qala wan hate kirin şanî didin. Ev pronavên ha ji du pronavên têvel têne pê; ji pronaveke îşarkî û ji pronaveke din, bi gelemperî pronaveke kesîn.

115 - **Yekejmar:** Yekejmara vê pronavê li gora zayendê tiştê ko mirov xwediyê wî ye bi pronavên qersene "yê" û "ya" têtê pê û pronavên din didin pey.

ÊNNÊR	ÊNMÊ
yê min, xwe	ya min, xwe
yê te, xwe	ya te, xwe
yê vî, vê, wî, wê	ya vî, vê, wî, wê
yê me, xwe	ya me, xwe
yê we, xwe	ya we, xwe
yê van, wan	ya van, wan

116 - Gelejmar. Gelejmar vê pronavê bi pronava qersene "yên" dest pê dike û pronavên din didin pey.

GELEJMARA HER DU ZAYENDAN

yên min, xwe	yên me, xwe
yên te, xwe	yên we, xwe
yên vî, vê, wî, wê	yên van, wan

117 - Herwekî têtê dîtin ev pronavên hevedidanî bi her birekî xwe, di qisetê de wezîfeyine têtê dibînin. Birên pêşîn yanî pronavên îşarkî ên qersene, şanî wan tiştan dikin ko me qala wan kirine û em xwediyê wan in. Herçî birên paşîn, pronavên ko dane pey wan şanî kes yanî xwediyên didin. Ji ber vê yekê pronavên pêşîn ji mêjer û zayendê tiştan û pronavên paşîn ji mêjer û zayendê xwediyên têne bijartin.

destmala min   ya min   destmalên min   yên min
gopalê min   yê min   gopalên min   yên min

Di kesên seyim de pronavên ko xwediyên şanî didin ji zayend û mêjerê pêve dûr û nîzingbûna kesan jî didin zanîn. "vî, vê, van" nîzing "wî, wan" dûr. Herçî xwe kerem bikin fedkirin mada: 87

118 - Di zimanê kurdmancî de, ji ên jorîn pêve, hin pronavên din ên xwemalîn hene û têne çêkirin jî. Herwekî: yê kê, ya tukesî, yên kîjanê, ya hinekan, yê filanan h. d.

RENGDÊR

119 - Rengdêr ew bêje ye ko bi navdêrê ve dibe û wesfekî wê dide zanîn; an wê navdêrê di mana wê de tayîn dike û teksîs dike. Herwekî gava em "hespê reş, hespê beza, hespê xurt" dibêjin "reş, beza, xurt" rengdêr in; ji ber ko ew yek bi yek wesfekî navdêra hêsp didin zanîn. Dîsan di gotinên "ev hesp, çar hesp, kîjan hesp, hespê min" de bêjeyên "ev, çar, kîjan, hin, min" rengdêr in; çûnkî ev navdêra hêsp di mana wê ne dixesîsinin û dieyinên.

120 - Ji raveka jorîn dixuye ko rengdêr du cîsin in: yên ko navdêran diwesifînin û yên ko mana wan tayîn û teksîs dikin. Ji ên pêşin re rengdêrên wesfîn dibêjin û ew xwerû rengdêr in. Ên mayin di esilên xwe de bêjeyine din in û gava di komekê de bi navdêrê ve dibin, wezîfa rengdêrê dibînin û navdêrên xwe li gora tewangên xwe didin tewandin û gava navdêr ji komekê dikevin û ew bi serên xwe dimînin hingê vedigerin esilên xwe.

121 - Di nav navdêran de bi tenê ên wesfîn yên ko xwerû rengdêr û ji bêjeyên neguhêrbar in; gava bi tena xwe jî dimînin nayine tewandin û veqetandekê jî nabin. Lê herwekî di cih û devera wê de dê bête ravekirin vê qeydê ji awarteyin hene.

122 - Di zimanê kurdmancî de şeş texlit rengdêr hene:

- 1 - Rengdêrên wesfîn
- 2 - Rengdêrên işarkî
- 3 - Rengdêrên jmarîn
- 4 - Rengdêrên pirsiyarkî
- 5 - Rengdêrên nebinavkirî
- 6 - Rengdêrên xwemalîn

123 - Ji van rengdêran, ên wesfîn dikevin paşiya navdêran û bi du awan bi wan ve didin. Ên xwemalîn hergav didin pey navdêrê û veqetandek dikeve navbera wan. Herçî işarkî, pirsiyarkî û ên nebinavkirî dikevin pêşiya navdêran û bêî tu tiştî bi wan ve dibin. Ên jmarîn, hinek ji wan dikevin pêşî û hinekên din paşiya navdêran.

RENGDÊRÊN WESFÎN

124 - Rengdêrê wesfîn gava bi navdêran ve dibin wesfekî wan didin zanîn, ango wan diwesifînin.

Wekî niho, bêjeyên "reş, spehî, bilind" rengdêrine wesfîn in; ji ber ko gava bi navdêran ve dibin wesfekî wan didin zanîn. Herwekî : " Min hespê reş dît. Ev hespê ha reş e. Ez li ber gola spehî rûniştû me. Bi min ev gol spehî ye. Felemêz hilkişiya bû ser vê dara bilind. Ev dar gelek bilind e". Mîna ko ji van mîsalan dixuye rengdêrên wesfîn di komekê de piştî navdêrên xwe peyda dibin û bi du awayên têvel bi wan têne girêdan.

1 - **Bi veqetandekê** : tîfinga qenc, şeşderba dagirtû, mehîneke boz, xanîkî nizim, mêrekî baş, mirovine xirab, jinine spehî, destmaleke sor, çêleka doşe. Hingê rengdêr bireserê navdêrê ye.

2 - **Bi lêkera bûnê** : ev tîfing qenc e, ew xanî nizim e, şeşderb ne dagirtî ye, hespê min beza ye, mehîna ko hate avis e. Hingê rengdêr pêveberê lêkera bûnê ye.

125 - Rengdêrên wesfîn li gora bastûrên xwe an sade an hevedidanî ne. Ên sade ew in ko di zimên de şiklekî wan î sabit heye û ji bêjeke bi tenê têne pê. Wek: sor, girtû, niviz, qels, xurt, şikestû, weza, dirêj, kurt, fireh, pehîn, bilind, teng h. d.

Ên hevedidanî ew in ko ji bêjeyên têvel têne pê. Ev rengdêrên ha di zimanê kurdmançî de bê pîvan in û di

dema xeberdan an nivîsandinê de hinên din, ji nû ve têne saz kirin. Mîna: pozberan, çavbelek, diltenik, xweşcivat, nûza, dilşikestî, kêmxew, sorboz, warxweş, destvala h. d.

126 - Bi gelemperî rengdêrên wesfîn di komekê de bi navdêrên xwe peyda dibin. Lê gava navdêrên wan ne bi wan re ne, yanî ew ji komekê ketine, hingê navdêr bi veqetandekên ko rengdêr bi wan ve dibûn têne nimandin. Herwekî di madeyên (64, 68) an de hate gotin veqetandek dikeve pêşiya rengdêrê û wêzîfa pronavê dibîne. Heke di qisetê de, ji berê de, çêl li hêsp û mehîne hati be kirin, hingê mirov li şûna ko bibêje: " ez hespê boz dibînim " an " ez mehîna boz dibînim" dikare bibêje: " ez ê reş dibînim" û " ez a reş dibînim"

127 - Lê carina navdêr ji qisetê yekcar dikeve û rengdêr wek pronavekê li şûna wê radibe. Hingê rengdêr, ji ber ko wezîfa navdêrê dibîne û wesfê xwe ê rengdêrîn winda dike, wek navdêrê tete tewandin û veqetandek bi paşiya wê ve dibe.

Stranê gotiye:

Tirsim bimrim ne bînim esmera min

Riya Mêrdînê bi kaş e, delala min.

Bêjeyên "esmer" û "delal" herdu jî rengdêr in. Lê ji ber ko li hire bûne navdêr û şanî jin an keçikekê didin veqetandeka mê bi van ve bûye. Heke me malikê stranê veqetandin esilên wan, hingê navdêr vedigerin şûnên xwe û rengdêr bi serên xwe û bê veqetandek dimînin:

Tirsim bimrim ne bînim yara min a esmer

Riya Mêrdînê bi kaş e, yara min a delal.

DERECEYÊN RENGDÊRÊN WESFÎN

128 - Rengdêrên wesfîn, wesfên navdêran bi dereceyên têvel dikarin bidin zanîn. Bi gotinên din ev rengdêrên ha di qisetê de ji awirê mana û bastûrê ve di şikilîne têvel de têne dîtin. Wekî niho gava mirov dixwaze wesfê bezabûna hespekî bide zanîn dikare bibêje:

1 - Ev hesp beza ye.

2 - Ev hesp (ji ê din) bezatir e.

Di komeka pêşîn de rengdêra beza, wesfê navdêra hêsp gava ev bi tena xwe û bezabûna wî adetî ye, ne kêr û ne jî zêde ye, dide zanîn. Di vî halî de rengdêr di halê adetî de ye.

Herçî komika diwim, tê de rengdêra beza di şikilîkî din de ye û "tir" ek pê ve bûye. Bi vê "tir" ê rengdêr dikeve halê kemper, yanî miqayesê. Belê gava em "Ev hesp bezatir e" dibêjin; hespê ha hatiye dayîn ber hespekî din û ji ê din bezatir derketiye. Ji lewre parkîta "tir" ê bêî ko nevdêra rengdêrê bi navdêreke din bête kemperandin yanî miqayese kirin, bi rengdêrê ve nabe.

QEYDE - Ji bo çêkirina kemperiya dengdêran li

rengdêrên adetî "tir" ekê zêde dikin. Herwekî: qenc-qencîr, bilind-bilintîr, spehî-spehîtir, sor-sortîr, dirêj-dirêjtîr, fireh- firehtîr, xurt-xurtîr, beza-bezatîr h. d.

129 - Ji milê din rengdêrên wesfîn di halên xwe ên adetî û kemper de bi zêde kirina hin pirsan, nemaze hokeran di mana xwe de kêr û zêde dikin.

1 - Ev hesp beza ye.

Ev hesp hinek beza ye.

Ev hesp gelek beza ye

Ev hesp yekcar beza ye.

Ev hesp ne ewçend beza ye.

Ev hesp bi qasî hev beza ne.

2 - Ev hesp (ji ê din) bezatîr e.

Ev hesp (ji ê din) hinek bezatîr e.

Ev hesp (ji ê din) gelek bezatîr e.

Ev hesp (ji ê din) yekcar bezatîr e.

Ev hesp (ji ê din) ne ewçend bezatîr e.

Ev hesp ji hev ne bezatîr in.

130 - Dîsan ji aliyê din rengdêrên wesfîn ên adetî gava "ne" yek dikeve pêşîya wan bi awakî din mana dibin û dikevin şikilê nerênî. Herwekî dagirtî-nedagirtî. Ev tîfîng dagirtî ye. Ev tîfîng nedagirtî ye.

Lê heke "ne" bi rengdêrê ve ne bûye hingê rengdêr ne nerênî ye. Bi rastî gava em "ev tîfîng nedagirtî ye " dibêjin jê mexsed ew e ko tîfîng vala ye. Lê heke me "ev tîfîng ne dagirtî ye" dibêjin jê mexsed ew e ko tîfîng hêj nehatiye dagirtin. Yanî nerênî ji rengdêrê bêtir li lêkerê hikim dike.

RENGDÊRÊN IŞARKÎ

131 - Ev navdêrên ha dikevin pêşiya navdêran û li wan îşaret dikin. Rengdêrên îşarkî ji pronavên îşarkî ên pîvene "ev, ew" pêve, ne tu tişt in û gava navdêrên wan ji komekê dikevin ew vedigerin ser eslên xwe û wezîfeyên xwe ên bingehîn dibînin; herwekî di mîsalên jêrîn de tete dîtin:

Ev mirov îro ji bajêr hat.

Ev îro ji bajêr hat.

Ewî mirovê ko tu dîtî birayê min e.

Ewê ko tu dîtî birayê min e.

Evan mirovan gote min ko tu çûyî nêçîrê.

132 - Me di mada 57an de goti bû ko navdêrên nêr bi guhartina "a" û "e" ya wan bi "ê" kê jî tene tewandin û di hin derên Kurdistanê de ev navdêr gava yekejmar in yekcar nayine tewandin. Lê heke rengdêreke îşarkî daye ber navdêrê hingê navdêr ji kîjan mêjer û zayendî be jî li gora qeyda gelemper tete tewandin. Ji lewra mirov nikare bibêje "Ez vî hêsp, an, vî hesp dibînim" divêt bibêje "Ez vî hespî dibînim". Herwekî: vî hespî, van hespan-wî hespî, wan hespan-vê mehîne, van mehînan-wê mehîne, wan mehînan.

133 - Gava çend navdêr didin pey hev, herwekî mirov dikare her navdêrê bi rengdêra xwe a îşarkî şanî bide, li gora zayend û mêjerê navdêran, dikare bi yek rengdêra îşarkî jî bes bike.(1)

Navdêrên ko dane pey hev ne ji yek zayendî, lê ji yek mêjerî ne û her du jî yekeymar in. Rengdêra îşarkî ji zayendê navdêra paşîn e û bi tenê navdêra paşîn tete tewandin.

Vê tîrê û vî kevanî bide min.

an: Vî tîrê û kevanî bide min.

Tu vî hespî û vê mehîne dibînî?

an: Tu vê hespê û mehîne dibînî?

Navdêrên ko dane pey hev ne ji yek mêjerî ne. Her navdêr bi rengdêra xwe tete nîşan kirin û yek nikare bikeve cihê a din û li şûna wê rabe.

Tu vî hespî û van mehînan dibînî?

Tu vê mihê û van beranan dibînî?

---

(1) Kerem bikin fedkirin mada 58an.

RENGDÊRÊN JMARÎN

134 - Rengdêrên jmarîn ji hin jmarnavan pêve ne tutişt in û gava bi navdêran ve dibin an mêjer û mixdar an rêza wan didin zanîn. Ji vî awirî ve ev rengdêrên ha du celeb in: jmarîn û rêzîn.

135 - Ên jmarîn dikevin pêşiya navdêran û mêjer an mixdarê wan didin zanîn û navdêrên xwe li gora tewangên xwe didin tewandin: Deh mirov hatin. Deh mirovan got. Çel mirov hatin. Çel mirovî got. Çel û pênc mirov hatin. Çel û pênc mirovan got. Min deh rîtil goşt kirîn. Ezê deh rîtil goşt bikirim. Ezê deh rîtilan bikirim. Ezê çel rîtilî bikirim. Ezê deh rîtil û nîv pirtiqal bikirim. Ezê deh û nîvan bikirim. Tu ji vî sed xaniyê kîjanî dicibîn?

136 - Ên rêzîn dikevin paşiya navdêran û rêza wan di qisetê de didin zanîn. Ev rengdêrên ko wek ên wesfîn didin pey navdêran gava navdêrên wan ji qisetê dikevin veqetandekên wan li şûnê radibin: Ji hire heta stûna çaran bijmêrîne û li ber wê bisekine. Ev e şagirtê çaran, ê heftan li kû ye? Mehîna min di bezê de a pêncan derket. Di vê rêzê de siwarê sisîyan birayê min, ê şeşan pismamê min e. Min ev kitêb heta rûpelê wê ê bîst û çaran xwend.

ŞANEK - Jmarnavên "dido" û "sisê" gava dikevin pêşiya navdêrekê û dibin rengdêr ji "dido" kîta paşîn û ji "sisê" kîta pêşîn dikevin û ev her du jmarnav dibin "du" û "sê"

Du mirov hatin.

Du mirovan xwar.

Sê mirov hatin.

Sê mirovan xwar.

RENGDÊRÊN PIRSIYARKÎ

137 - Hin pronavên pirsyarkî gava dikevin pêşiya navdêran dibin rengdêr û ji wan re rengdêrên pirsyarkî dibêjin. Ev rengdêr bi tenê di komekên pirsyariyê de têne dîtin. Kîjan mirov hat? Tu kîjan mirovî dibînî? Kîjan jinikê got? Kîjan mirov hatin? Çend mirovan xwar? Tu çend mirovan dibînî? Ev çi tişt e? Tu çi tiştî dixwazî? Tu ji çi kesî yî? Tu çûyî kû derê?

RENGDÊRÊN NEBINAVKIRÎ

138 - Rengdêrên nebinavkirî dikevin pêşiya navdêran û wan nebinavkirî dikin. Di zimanê kurd-mancî de gelek rengdêrên nebinavkirî hene. Yên ko ji hemiyar bêtir têne bi kar êxistin ev in: Tu, her, herçî, filan, gelek, hemî, hevqas, çend. h. d.

Hemî mirovan digot. Îsal gelek fêkî hene. Min jê re tu derman peyda ne kir. Kêm û zêde her kêr dibire. Min îro filan jinik dît. Ji tersê me çend kavir mirine. Li cem min hevqas pere hene. Herçî mêrên qenc bi bêbextiyê tola xwe venakin.

RENGDÊRÊN XWEMALÎN

139 - Rengdêrên xwemalîn ji hin pronavên kesîn û hin pronavên îşarkî têne pê; dikevin paşîya navdêran û xwediyê kes, tişt an heywanên ko qala wan di qisetê de tete kirin didin zanîn. Ev rengdêr birê pronavên xwedî ên paşî bi xwe ne; û li şûna ko bidin paşîya pronavên qersene (yê, ya, yên) rast bi rast dane pey navdêran.

man., xwe	me, xwe
te, xwe	we, xwe
vî, vê, wî, wê xwe	van, wan, xwe

Ev rengdêrên ha û navdêrên wan bi veqetandekê digehin hev. Veqetandek jî li gora mêjerê zayenda navdêrê tete bijartin.

Hespê min, mehinên te, kitêba vî, qelemên wê, xaniyê me, çiyayê we, kurên van, keça wan.

140 - Lê heke navdêrên van rengdêran bi awakî ji qisetê ketine, hingê li gora mêjer û zayenda navdêrê yek ji pronavên qersene ên îşarkî vedigere şûnê û rengdêr dibe pronaveke xwemalîn. Herwekî gava em "Ev rasteka min e, kanî ya te dibêjin" mexsed "Ev rasteka min e, kanî rasteka te" ye. Ji bo kurtî û spehîtiyê em bêjeya "rastek" dubare nakin.

Çend mîsalên din: Min destmala xwe peyda kir, te jî ya xwe dît. Kitêba min ji ya te stûrtir e. Erdê wan avî ye; lê yê me bejî ye. Ew çû hespê xwe anî; tu jî here yê xwe bîne.

Şanek - Heke rengdêrên xwemalîn tev de ji yek mêjerî ne hingê mirov dikare kurtebir bike û bibêje: "Hespê min û te anîn" Li şûna ko bibêje "Hespê min û hespê te anîn" an "Hespê min û yê te anîn".

JMARNAV

141 - Jmarnav ew bêje ne ko mêjer an mixdarê tiştan, bi awayên têvel didin zanîn û di qisetê de bi navdarekê ve dibin an dikevin şûna wê; wê dinimînin û lê vedigirin.

142 - Jmarnav mêjer û mixdaran an yekcar binavkirî dikin û wan welê didin zanîn, an bêî ko wan tayîn bikin, wan bi awakî mibhem pêş me dikin. Ji vî awirî ve jmarnav du celeb in:

1 - Jmarnavên binavkirî: çar, ê çaran, çaryek, ji çaran yek, ê çarim.

2 - Jmarnavên nebinavkirî: gelek, hindik, pir, bêtir, zehf h. p.

JMARNAVÊN BINA VKIRÎ

143 - Jmarnavên binavkirî jî di nav xwe de bi çar biran leva dibin:

1 - Jmarnavên bingehîn

2 - Jmarnavên rêzîn

3 - Jmarnavên birewîn

4 - Jmarnavên komelîn

144 - Herçi jmarnavên adetî ji yekê heta dawiyê tev de jmarnavên bingehîn in û jmarnavên mayin tev de ji van têne der.

145 - Jmarnav ji ber bastûra xwe ve an sade an hevedidani ne.

Ên sade ew in ko ji hejmareke bi tenê hatine pê: çar şeş, yanzdeh, bîst, hezar, mîlyon h. p.

Ên hevedidani ew in ko ji yekê bêtir hejmaran hatine pê. Ev hejmarên ha bi gihaneka "û" bi hev têne girêdan: bîst û çar, sed û bîst, neh, hezar û neh sed û çil û yek, şeş hezar û pênc sed û çil û heşt, du mîlyon û sed hezar û pênc, sed û neh. Herwekî ji mîsalên jorîn dixuye herçi yekînekên wek sed, hezar, mîlyon h. p. gava dubare, sêbare... dibin navbera wan û navbera hejmara ko wan daye pey hev gihamka "û" nakeve: sê sed, deh hezar, panzdeh mîlyon, çil û pênc mîlyon h. p.

TEWANGA JMARNAVAN

143 - Jmarnav ji ber ko ji bêjeyên guhêrbar in, gava di qisetê de dibin bireser, têne tewandin û di navdêrên ko didin pêşiya wan didin tewandin.

147 - **QEYDA GELEMPER**- Di tewangê de esil jmarnavê sade ye. Ji lewre di jmarnavên hevedidanî de tewang li goreyî hejmara paşîn tête çêkirin.

Û gava ev jmarnav dikevin pêşiya navdêran, navdêr jî tewanga hejmara paşîn dibin û pê ditewin.

Ez çaran dibînim. Ez çar hespan dibînim.

Ez sihî dibînim. Ez sih hespî dibînim.

Ez sih û çaran dibînim.

Emê li jêr, tewanga jmarnavan, bi rêzê ve, digel xwe-seriya her hejmarê, yeko yeko û kom bi kom bibêjin.

148 - **NÎV**: Gava ev jmarnav bi serê xwe ye û bi tiştêkî din ve ne girêdayî ye bi "î" yê tête tewandin: nîvî bide min, nîvekî bide min, bi nîvî bike.

Lê heke jmarnaveke din an navdêrek bi nîvî ve bûye hingê "nîv" li goreyî tewanga wan tête tewandin û ji ber ko hikim li wan nake her navdêr bi tewanga xwe a xweser ditewe.

Ji yek û nîvê (nîvan) bêtir.

Ji çar û nîvan bêtir.

Ji çil û nîvî bêtir.

Nîv zebeşî (zebeşekî) bide min.

Nîv sêvê (sêvekê) bide min.

Bîst û nîv zebeşî (zebeşekî) bide min.

Bîst zebeş û nîvan bide min.

Bîst û nîv sêvê (sêvekê) bide min.

Bîst sêv û nîvan bide min.

Zebeş û nîvî (nîvekî) bide min.

Sêv û nîvê (nîvekê) bide min.

Mîn ev hesp bi bîst zêr û nîvekî kirî.

Min ev hesp bi bîst zêr û nîvan kirî.

Min ev hesp bi çel zêr û nîvî kirî.

Bi goştê nîv bizinê em têr nabin.

149 - **YEK**: Ev jmarnava ha bi "ê" yê tête tewandin: Ji yekê, bîst û yekê, çel û yekê, sed û yekê, hezar û yekê, milyon û yekê...

Lê gava "yek" dikeve pêşiya navdêrekê lê hikim nake û zayendê xwe nadiyê. Ji lewre navdêr li goreyî tewanga xwe ditewe: Ji yek hespî, yek mehîne, bîst û yek zebeşî (bîst û zebeşekî) bîst û yek sêvê (bîst û sêvekê).

Çend mîsalên din: Min ji hezar û yekê bêtir hesp hene. Ez sed û yek hespî û hezar û yek çelekê dibînim. Ji bîst û yekê heta sê sed û yekê bijmêrîne. Min ev hesp bi çil û yek zêrî (bi çil û zêrekî) kirî. Min bîst beranên xwe bi sih û yek bizinê (bi sih û bizinekê) guhart. Birayê min ev xanî bi sed û zêrekî (bi sed û yek zêrî) firot.

150 - Jmarnavên dido, sisê, çar, pênc, şeş, heft, heşt, neh, deh, yanzdeh, dwanzdeh, sêzdeh, çardeh, panzdeh, şanzdeh, hevdeh, hejdeh, nozdeh, bîst, bi "an" ê tête tewandin: Ji çaran, heştan, dehan, bîstan; bîst û pêncan, sed û nehan, sê sed û heftan, hezar û şanzdehan, hezar û çil û siseyan... bêtir.

Ev jmarnavên ha tewangên xwe didin navdêrên xwe û wan jî wek xwe ditewînin: Bi şeş zêran, ji heft bizinan, di nav hevdeh keçikan de, bi çel û heşt eskeran ve, ji du sed û nozdeh çêlekan, ji hezar û heştê û çar hespan.

151 - Jmarnavên sih, çil, pêncî, şêst, heftê, heştê, not, sed bi "î" yê têne tewandin: Ji çilî, şêstî, notî, sedî, pênc sedî, neh sedî, sed û çilî, hezar û du sedî, heft hezar û heşt sedî, çar mîlyon û sedî... bêtir.

Ev jmarnavên ha jî tewanga xwe didin navdêrên xwe û wan jî wek xwe ditewînin: Bi sih zêrî, ji çil bizinî, di nav heftê keçikî de, bi not eskerî ve, ji sed û pêncî çêlekî...

152 - **HEZAR**: Ev jmarnav jî gava bi serê xwe ye bi "î" yê tête tewandin û hikim li navdêra xwe jî dike.

Ji hezarî, ji yek hezarî, ji hezarekî bêtir.

Ez hezar hespî dibînim, ez hezar mehînî dibînim.

Lê gava hezar bi jmarnaveke din ve bûye dikeve bin hikimê wê û li gora tewanga wê hejmarê tête tewandin: Ji çar hezaran, bîst hezaran, çel hezarî, çel û pênc hezaran, sed hezarî, sed û deh hezaran... bêtir.

Ji milê din jmarnava hezar gava ne bi serê xwe ye û daye pey jmarnaveke din navdêra xwe nema dikare bitewîne. Min ev tişt bi hezar zêrî, çar hezar zêr, çel hezar zêr, çel û pênc hezar zêr, sed û deh hezar zêr kirî.

BINGEHÊN GRAMERA KURDMANCI

Celadet Alî Bedir-Xan

Cihê *Hawarê* û xwedî û berpirsiyarê wê *Celadet Alî Bedir-Xan*, di dîroka hişyarî û întelektueliya gelê kurd de bilind e. Ma miletekî bê ziman çi ye? Gelekî bê kultur, bê huner, bê edebiyat ji çi re dibe?

Ev e, *Celadet Beg* xwest ku miletê kurd ji cîhaneke tarî, kirêt û cahîl derxe, berê wî bide ser rîyeke rohnî, medenî û zana. Loma wî tavi lê dest avête zimanê kurdî, ji bo ku bike zimanekî edebî û yê nivîsandinê, dest bi weşandina kovara xwe kir û bi xêra wê kovarê ye ku em îro xwediyê zimanekî nivîskî yê standart in.

Ev pirtûka biçûk, lê wek nan û avê girîng, ji xebatên *Celadet Beg* yên di *Hawarê* de pêk hatiye. Di vê xebata ku zimanzanê me bi *Bingehên Gramera Kurdmancî* navandiye, li ser *navdêr*, *mêjer*, *tewang*, *veqetandek*, *pronav*, *rengdêr* û gelek term û formên din yên gramerî tête rawestandin.

Bi munasebeta bîranîna sedsaliya *Celadet Alî Bedir-Xan* û bi hêviya ku wê xwendevan û nivîskarên kurd vê pirtûkê ji ber serê xwe hilneynin, weşanxaneyê me wê pêşkêşî pirtûkxaneyê kurdî dike.